Papers of the Institute for Bulgarian Language, 38, 43 – 97
Print ISSN 0323-9934, Online ISSN 2603-3402

DOI: 10.47810/PIBL.XXXVIII.25.02

ВИДОВЕ КЛАСИФИКАЦИИ НА ГЛАГОЛНАТА СЕМАНТИКА И МЯСТО НА ГЛАГОЛИТЕ ЗА ДЕЙСТВИЕ В ТЯХ – ПРОБЛЕМИ И РЕШЕНИЯ

Максим Стаменов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките, България

TYPES OF CLASSIFICATIONS OF VERB SEMANTICS AND THE PLACE OF VERBS OF ACTIVITY AMONG THEM – PROBLEMS AND SOLUTIONS*

Maxim Stamenov
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”,
Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Резюме: В предлаганата публикация се прави преглед на основни класификации на глаголите на акционална (аспектуална) и тематична основа. На базата на извършения анализ се предлага алтернативна онтологична класификация, която се основава на парадигмата *the body in the mind* „тяло в ума“, т.е. в зависимост от характера на телесното въплъщение на човека. В този ключ се прави анализ на особеностите на глаголите за движение в славянските езици, за които се полага, че стоят в основата на начина на осмисляне на глаголите за действие и дейност. Обсъжда се актуалността на систематичното използване на параметрите за моменталност – трайност, еднократност – многократност и еднопосочност – разнопосочност при описание на семантиката на глаголите за действие (според начина им на диференциация от другите класове глаголи в акционалната класификация). Студията завършва със заключение, в което се правят изводи какъв е потенциалът на предложената нова онтологична класификация на фона на акционалните и тематичните, които са налични в професионалната литература.

* Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Papers of the Institute for Bulgarian Language are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0)

Ключови думи: акционална класификация на глаголите, тематична класификация на глаголите, класификация на глаголите според човешкото въплъщение, акционален клас на глаголите за действие.

Abstract: The present publication reviews the main classifications of verbs on actional (aspectual) and thematic basis. Stepping on this analysis, an alternative ontological classification is proposed, which is based on the paradigm of the-body-in-the-mind, i.e., depending on the nature of the physical embodiment of the person. In this key, an investigation is carried out of the features of verbs of movement in Slavic languages, which are assumed to form the groundwork for the way of understanding of verbs of action and activity. The relevance of the systematic use of the parameters of immediacy-duration, singleness-manyness and unidirectionality-multidirectionality is considered in describing the semantics of verbs of activity (according to their way of differentiation from other classes of verbs in the actional classification). The study ends with a discussion, in which conclusions are drawn about the potential of the newly proposed ontological classification against the background of the actional and thematic ones that are available in the professional literature.

Keywords: aspectual classification of verbs, thematic classification of verbs, the body in the mind classification of verbs, aspectual class of activity verbs

1. УВОД: ВИДОВЕ КЛАСИФИКАЦИИ НА ГЛАГОЛНАТА СЕМАНТИКА

Наличните възможности за моделиране на предмета на предлаганото изследване – глаголното значение – могат да се класифицират по различни начини. Падучева (Paducheva 2002) предлага подходи по следните четири линии:

- Според принадлежност към акционален клас (*aspectual class*), например *ям* – действие, *гладувам* – състояние, *тека* – процес и т.н.;
- Според принадлежност към тематичен клас, например *вървя*, *пътувам* – глаголи за движение, *зная*, *смятам* – глаголи за ментални действия;
- Според възможности за диатеза, например глаголът *выбирать* има две диатези – пряка (*Выбрали председателем Петра*) и косвена (*Выбрали председателя*), а глаголът *предпочитать* – само пряка;
- Според принадлежност с оглед на таксономичния клас на участника (Paducheva 2002: 87).

Под таксономичен клас Падучева (Paducheva 2002: 88) има предвид употребата на глагол в изречение, при което на участник (с дадена семантична роля) обикновено съответства синтактичен актант. При това положение Т-класът на участника с дадена роля е Т-класът на имената, които могат да бъдат

негови синтактични актанти. Например Т-класът на деятел на глагола *решить* е ЧОВЕК, доколкото е възможно *мама решила*, *Петя решил*, но не **камень решил*, **дерево решило*. Всички глаголи за ментални действия, които позволяват в ролята на агенс (деятел) като подлог да се появява ЧОВЕК, формират група в търсения смисъл. По подобен начин могат да се правят класификации по глаголни групи с оглед на възможностите за диатезни алтернации. В наличните изследвания обаче мнозинството от разработките по въпроса се обръщат към проблемите, свързани с аспекти на акционалната и тематичната класификация на глаголното значение. Ние ще се заемем с анализ по тези линии, що се отнася до глаголите за движение, действие и дейност и тяхното място в тези два типа класификации.

2. АКЦИОНАЛНАТА КЛАСИФИКАЦИЯ НА ЗИНО ВЕНДЛЕР И НЕЙНИТЕ ТЪЛКУВАНИЯ

2.1. Семантична структура на глаголното значение и неговата езикова форма

Най-популярната класификация на класовете събития, обозначавани с глаголи, е предложена от Зино Вендлер преди близо 70 години в статия под заглавие *Verbs and Times* „Глаголи и времена“ (Vendler 1957; 1967). Вендлер е философ и затова няма нищо чудно, че е приписал на своята класификационна схема онтологическо значение, т.е. като е съотнасял думите (глаголите) с референциалния им обхват в обективния свят. Това обаче, което неговите последователи обикновено пропускат да вземат изрично под внимание като специфично за неговата класификация, е нейната ориентация – описание на съдържанието с оглед на начина на разгръщане във времето на събитието, именувано от съответния глагол. Това обстоятелство еднозначно проличава при представянето на четирите класа глаголи, които Вендлер установява в резултат на своето изследване:

1. За действия (*activities*): *A was running at time t* „Аз тичах през времето *t*“ значи, че моментът във времето *t* се намира в интервала, през който А е тичал.

2. За постижения (*accomplishments*): *A was drawing a circle at t* „Аз рисувах кръг в *t*“ значи, че *t* се намира в интервала, по времето на който А е нарисувал този кръг.

3. За изпълнения (*achievements*): *A won a race between* t_1 *and* t_2 „Аз спечелих състезанието между t_1 и t_2“ значи , че моментът във времето, в който А е спечелил състезанието, се намира между t_1 и t_2.

4. За състояния (*states*): *A loved somebody from* t_1 *to* t_2 значи, че през който и да е момент между t_1 и t_2 А е обичал този индивид (Vendler 1967: 106 – 107).

Според това разпределение понятието за действия (*activities*) се свързва с периоди от време за реализация, които нито са уникални, нито са определени (*neither unique nor definite*). Постиженията предполагат наличието в тях едновременно на уникални и еднозначно определени периоди от време на реализация. По аналогичен начин докато изпълненията се отнасят до уникални и еднозначно определени периоди от време на реализация, състоянията включват времеви моменти в неопределен и неуникален смисъл (Vendler 1967: 106 – 107).[1]

За сравнение в тълкуването на Лин (Lin 2004), който се стреми да следва оригинала, дефинициите на четирите глаголни класа на Вендлер изглеждат по следния начин:

1. Състояния (*states*), които са статични и нямат маркирана крайна точка във времето (*know*, *love*);

2. Действия (*activities*), които са динамични и нямат маркирана крайна точка на реализация във времето (*run*, *drive*);

3. Постижения (*accomplishments*), които имат крайна точка във времето и се реализират постепенно или с натрупване (*paint a picture*, *build a house*);

4. Изпълнения (*achievements*), които имат крайна точка и се случват мигновено (*recognize*, *notice*) (Lin 2004: 19).[2]

Една от най-съществените черти на Вендлеровата класификация е маркирана още от заглавието на най-известната му статия „Глаголи и времена“, но по-късно се губи от поглед като основополагаща при обсъждането на тази тематика – той се интересува от глаголното значение, доколкото то представя начина на реализация на глаголното действие във времето на онтологична основа. Именно по тази линия трябва да върви съпоставката между трите динамични класа глаголи – неограничено време за реализация за действията, с резултат чрез постепенно натрупване на промени при постиженията и мигновена кулми-

[1] Всички примери на глаголи от четирите различни типа, които Вендлер (Vendler 1967) дава по време на своето обсъждане, се отнасят до събития, които се извършват от хора или се случват на хора.

[2] Като преводни съответствия на проблематичните *achievement* и *accomplishment* се приемат „изпълнения“ и „постижения“ (за обсъждане вж. Приложение 2). За *activity* се приема „действие“, въпреки че е възможно и алтернативното „дейност“ като по-обобщаващо. Основният проблем при употреба на „действие“ във Вендлеровия смисъл е, че *действие* на български предполага обозрим хоризонт на неговата реализация (вж. Приложение 1).

нация при изпълненията, докато при състоянията говорим за еднородно (монотонно) по своята сериална структура темпорално разгръщане.

В тълкуването на Вендлер действията и състоянията представят ситуации, които не са ограничени във времето (т.е. са ателични), тъй като състоянията именуват статични ситуации, а действията именуват ситуации, които се разгръщат текущо. Изпълненията и постиженията изразяват промени на състояния и поради тази причина се тълкуват като телични (ограничени във времето). Изпълненията (*achievements*) са мигновени, докато постиженията (*accomplishments*) се разгръщат с натрупване определено време. Разпределението може да изглежда еднозначно структурирано, но от самото начало се появяват спорни въпроси, свързани с набелязаните разграничения. Било е изтъквано, като се започне от самия Вендлер (Vendler 1967: 99 – 102), че състоянията и изпълненията, за разлика от действията и постиженията, не могат да бъдат употребявани в продължително време, но тестът за продължителност не може да бъде прилаган в други езици по начина, по който това приляга на английски с оглед на наличието на продължително време (*continuous / progressive tense*) на глагола. Други предлагани тестове изглеждат още по-проблематично според възможностите си за приложение в различни обстоятелства.

Правени са опити разграничението между класовете глаголи да бъде реализирано на базата на семантични компоненти на техните лексикални значения. Така Ван Валин и ЛаПола, като следват Вендлер, предлагат използването на следните три семантични маркера (теличност, трайност и динамика), с помощта на които значенията на четирите акционални класа да могат да бъдат адекватно противопоставени и по този начин описани (Van Valin, LaPolla 1997: 91 – 92):

a. States: [-telic, -durative, -dynamic] (Състояния: [-телични, -трайни, -динамични];

b. Activities: [-telic, +durative, +dynamic] (Действия: [-телични, +трайни, +динамични];

c. Achievements: [+telic, -durative, +dynamic] (Изпълнения: [+телични, -трайни, +динамични];

d. Accomplishments: [+telic, +durative, +dynamic] (Постижения: [+телични, +трайни, +динамични].

Ако се водим от това разпределение според признаците, които са характерни за всеки от класовете, глаголът *ходя* на български попада в класа на действията, но въпреки това може да не отговаря на признака теличност, ако се употребява в значението си на способност да се извършва повторително това действие (*Какво правиш? – Ходя*), а това е тип значение (= упражняване на способност), което не представлява изключение в системата от глаголи в българския език.

Различните видове действия могат да имплицират твърде различен времеви хоризонт на реализация, която трябва да се има предвид, за да бъде адекватно описанието, а има и такива, които се реализират мигновено, като например *блъсвам* (в несвършен вид). Може, разбира се, да се възрази, че този глагол може да се изтълкува като изпълнение, но в такъв случай *блъскам* няма как да се категоризира по същия начин, доколкото не предполага еднозначен резултат, тъй като повторителното действие не се представя като ограничено във времето.

През годините от времето на публикация на оригиналната статия на Вендлер (Vendler 1957) се натрупват различни по своя характер версии на акционалната класификация, приложени към различни езици, при което разминаванията между тях стават по определени линии все по-очевидни, ако ги сравняваме с оригинала. Независимо от това за тях остава по един или друг начин валидна прогнозата, изразена от Вендлер: „Това разпределение [на четири класа глаголи; М. С.] създава впечатлението за завършеност. Както изглежда, като че ли повече от догадка е да се мисли, че всички глаголи могат да бъдат анализирани според тези четири схеми“ (Vendler 1967: 107; превод мой М. С.). Неговата класификация е привличала и продължава да привлича езиковедите с начина си на осмисляне на семантиката на глагола според възможностите за разгръщане във времето на глаголното действие, но не само.

2.2. Акционалната класификация на Даути (Dowty 1979)

Дейвид Даути (Dowty 1979) предлага анализ на акционалните класове глаголи на Вендлер в друг ключ – в понятията на събитие и негови подсъбития, които се смятат за примитиви от най-обобщен вид на глаголното значение: DO „правя, върша“, CAUSE „причинявам“ и BECOME „ставам“:

a. state: STATE;
b. activity: DO;
c. achievement: BECOME;
d. accomplishment: [[DO [CAUSE [BECOME]]];
(Dowty, 1979: 123 – 124; в опростен вариант).

От примерите, които той привежда, както и от самия му анализ, пролича, че той не се ограничава в рамките на простото изречение като контекст за реализация на глаголното значение, така че тук евентуалните усложнения се увеличават:

1. *He sweeps the floor clean*. „*букв*. Той измива пода чист.“
[[DO (he, sweeps(the floor))] CAUSE [BECOME [clean(the floor)]]]

В цитирания пример на английски имаме клауза (*He sweeps the floor*) плюс малка клауза (*the floor clean*), така че анализът във вид на семантични примити-

ви не ни дава структурата на глагола *sweep* сам по себе си. В случая действието *мия* причинява като свой резултат достигането до новото състояние на пода – да бъде чист. Малката клауза формулира целта на изпълняваното действие, но тя не е зададена, а само имплицирана към момента на извършването му: *Какво правиш? – Мия пода (за да стане чист)*.

Даути (Dowty 1979: 54) представя разпределението на глаголите по класове при Вендлер (Vendler 1967) с помощта на следните примери:

- States: *know, believe, have, desire, love*;
- Activities: *run, walk, swim, push a cart, drive a car*;
- Accomplishments: *paint a picture, make a chair, deliver a sermon, draw a circle, push a cart, recover from illness*;
- Achievements: *recognize, spot, find, lose, reach, die*.[3]

Оказва се, че при *achievements* според Даути са попаднали глаголи, които са „произшествия“ (= нещата се случват на субекта; той не е техен инициатор) според тематичната класификация на Апресян (Apresjan 2006), а при такива по дефиниция не се реализира семантичната роля на деятел – такива са *recognize* „(раз)познавам“*, lose* „губя“*, die* „умирам“. Също така при действията приведените примери са като че ли специално подбирани, за да отговарят на специалната група на глаголи за движение в руски и полски, тъй както това е описано в подраздел 5.1. на публикацията, освен *drive a car* „карам кола“.

2.3. Акционалната класификация на Бет Левин и Малка Рапапорт Ховав

Бет Левин и Малка Рапапорт Ховав, като стъпват на предложенията на Вендлер (Vendler 1957) и Даути (Dowty 1979: 125 – 129), разработват в серия от публикации (Levin 1993; 2000; 2009a; 2009b; Levin, Rappaport Hovav 1995; 2019; Rappaport Hovav, Levin 1998) модифицирана версия на акционалната класификация на глаголите. Левин (Levin 2009a; 2009b: 3) предлага разграничаването на следните акционални класове: *states*, *activities*, *accomplishments*, *achievements*, *semelfactives*.[4]

---

[3] При Даути на цитираното място има очевидна грешка, тъй като *push a cart* се появява на две места в разпределението по акционални класове – при действията и постиженията. Грешката може да е резултат на недоглеждане, но също така и на възможността *push a cart* да изглежда приемливо и като действие, и като инкрементално по своя характер изпълнение (ако се предположи, че количка се бута обикновено с определена цел).

[4] Семелфактивите (*semelfactives*) са глаголи като *удрям* или *скачам*, които могат да имат както еднократна, така и многократна поведенческа реализация. Това обстоятелство

Основните аспектуални параметри, върху които стъпва класификацията са:
● *stativity vs. dynamicity* „статичност – динамичност“;
● *durativity vs. punctuality* „продължителност – моменталност“;
● *telicity, i.e., having a culmination, telos, or endpoint* „резултативност“.

Както констатираме, параметърът за еднократност – многократност не фигурира сред посочените. Подходящо е също да се отбележи, че в тази класификация не се маркира възможността да се противопоставят едни на други резултативност и инхоативност (начинателност). За ориентация, за формулиране на начинателност в български се използват или фазови глаголи (*започвам*) или представки към вторични глаголи от несвършен вид (*запявам*). Това е особено подходящо да се посочи с оглед на първичността на несвършения вид в такава основополагаща група глаголи, каквато е тази за движение в славянските езици (вж. дискусията на тази тема в подраздел 5.1. на публикацията). Има и глаголи, които включват като компонент на своето лексикално значение начинателност, както това е например при *тръгвам* (*на път*) на български. Също така като инхоативни биха могли евентуално да се тълкуват някои глаголи, които директно именуват началото на ново състояние в резултат на извършено действие, както това е например *сядам*, което е еквивалентно на „започвам да седя“, доколкото „седенето“ се смята за състояние, имплициращо неподвижност на субекта, който по всяко време може да го прекъсне, за да премине към движение или действие. Спорно остава обаче доколко *сядам* може да се тълкува като инхоатив или по-скоро е резултатив, тъй като чрез извършваното действие (на сядане) неговият деятел постига ново състояние (на седене). За отбелязване по този повод е, че на български съответните отглаголни съществителни са образувани от корените на несвършен спрямо свършен глагол от съответната глаголна двойка и именуват, респективно, действие и състояние. Този анализ може да се приведе в полза на тезата, че *сядам* е все пак изпълнение (резултатив), а не се свързва с начало на ново състояние в смисъла на инхоатив.

Основна характерна особеност на акционалната класификация в по-новите ѝ версии е, че тя е компонентно акционална на високо равнище на обобщение с оглед на начина на описание на семантичната структура на глаголното значение. Структурният му компонент, т.е. това, което се споделя от група глаголи,

---

ги прави интересни, доколкото при тях се неутрализира противопоставянето по параметъра еднократност – многократност на изпълняваното действие. Не е сигурно обаче, че тази тяхна особеност може да послужи за достатъчно основание те да бъдат включвани на равни начала сред другите основни акционални класове глаголи. По-подходящо би било те да се разглеждат като специфичен подклас на действията.

се нарича при Рапапорт Ховав и Левин (Rappaport Hovav, Levin 1998: 108) събитиен шаблон. При това се предполага, че събитийните шаблони формират затворен списък, който при тях изглежда по следния начин (в това отношение те следват примера на Dowty 1979):

a. STATE: [Y <STATE>] състояние;
b. ACTIVITY: [X $ACT_{<MANNER>}$] действие;
c. ACHIEVEMENT: [BECOME [Y <STATE>]] изпълнение;
d. ACCOMPLISHMENT: [X ACT] CAUSE [BECOME [Y <STATE>]] постижение;
d′. ACCOMPLISHMENT: [X CAUSE [BECOME [Y <STATE>]]] постижение.

В представения по-горе компонентен анализ разграничението между d. и d'. е на базата на индиректна спрямо директна причинно-следствена връзка. При втората деятелят действа каузално за промяната на дадено състояние; при първата деятелят прави нещо, което става причина за промяната на дадено състояние на пациенса, който може да бъде лице или предмет. Разграничението е с оглед на характера на лексикалното значение на съответния глагол. *Иван уби Петър* е според d'., докато *Иван закла Петър* е според d. За отбелязване е, че при d. в действие влиза параметърът „начин на действие“ (<MANNER>), както проличава от приведения пример, но това не намира място в съответния шаблон.

От представянето на схемата от четири акционални класа по-горе по линията на нарастваща семантична сложност може да започне да изглежда, че параметърът на каузативност се появява едва на равнището на изпълненията, но тук говорим за базовите схеми. Иначе глаголните значения от всеки клас могат да се формират по такъв начин, че да включват причинно-следствен компонент в своята семантична структура, както това посочват Ван Валин и ЛаПола (Van Valin, LaPolla 1997: 97):

State: *The boy is afraid* „Момчето се страхува“;

Causative state: *The dog frightens/scares the boy* „Кучето плаши момчето“;

Achievement: *The balloon popped* „Балонът се пукна“;

Causative achievement: *The cat popped the balloon* „Котката спука балона“.

Accomplishment: *The ice melted* „Ледът се стопи“;

Causative accomplishment: *The hot water melted the ice* „Горещата вода стопи леда“;

Activity: *The ball bounced around the room* „Топката подскачаше из стаята“;

Causative activity: *The girl bounced the ball around the room* „Момичето тупкаше топката из стаята“.

Както се вижда от преводите на приведените примери, съответствията между, например, състояние и причинено състояние и т.н. са езиковоспецифични. Така за действие и причинено действие в английски се използва един и същ глагол *to bounce*, докато на български със същата функция се използват два различни – *подскачам* и *тупкам*. Същественото е, че и в двата езика налице са възможности да се добави каузативен компонент към глаголното значение, което именува състояние, действие и т.н.

От самия начин на тяхното представяне става очевидно, че компонентната им структура е тази, която предопределя отношенията на своеобразна йерархия помежду им. Някои от тези компоненти служат за базови (т.е. могат самостоятелно да формират определени класове глаголи – такива са STATE и ACT). Други могат да се появяват само в комбинация с други подсъбития – такива са BECOME и CAUSE. Последните са специфични не само с оглед на приведеното таксономично разпределение на базови и дериватвни събития, но и с оглед на резултатите от тяхното добавяне към базовите, тъй като каузалната семантика може да бъде приписана само като допълнителен семантичен компонент от втори порядък, докато резултативната е от първи порядък. Впечатление прави също невъзможността разграничените видове подсъбития да се комбинират помежду си рекурсивно, например в облика на *STATE [x <STATE>] или *ACT [x ACT $_{<MANNER>}$].

На това място е подходящо да се посочи акционално по своя характер разграничение, което не е регистрирано от Рапапорт Ховав и Левин (Rappaport Hovav, Levin 1998) в цитираната им публикация, когато се разглежда начина на осмисляне на оператора ACT. Това е така, защото той може да се явява в своята перфективна и имперфективна форма. ACT е имперфективната му форма в английски, докато перфективната е DO. Имаме предвид не само възможността действието да се осъществява в ограничено спрямо неограничено време, но и с оглед на кратност на действието, т.е. доколко то може да се реализира еднократно спрямо многократно, както е в *удрям – ударя*. Противопоставянето между ACT и DO на базата на лексикалните им значения може да се осмисли подходящо в облика на противопоставянето на български между *действам* и *правя / върша*.[5]

По-проблематично изглежда от тази гледна точка обаче противопоставянето между резултатив и каузатив (причиняване на промяна) при изпълненията

[5] При *act* действието се фокусира върху този, който го прави, тъй както това е при *действам*, и това са непреходни глаголи. При *do* и *правя* или *върша* ориентацията е към действието спрямо неговите субект и обект и това са преходни глаголи.

и постиженията. Това проличава при анализ на примерите в (2.а.) и (2.б.) в съпоставка с (2.в.):

2. а. *Pam stretched the linen flat.*

букв. ‘Пам просна покривката изпъната.’

б. *Pam made the linen flat.*

‘Пам направи така покривката да се изпъне.’

в. *Pam flattened the linen.*

‘Пам изпъна покривката.’

От опитите да се преведат специфичните конструкции в (2а.) и (2б.) от английски на български ясно проличава проблематичността им откъм характера на семантичната им структура с оглед подходящото предаване на значението на думата *flat*. Тя не изглежда добре при превод в облика на резултативна конструкция, а като че ли още по-малко в облика на каузативна, макар че от аналитична гледна точка каузативната конструкция изглежда като по-нататъшно усложняване на резултативната чрез добавяне в семантичната структура на съответния глагол на деятел плюс импликацията за каузативност между действието, извършвано от деятеля, и характера на резултата, постигнат върху пациенса на действието (както е в схемата d. по-горе). От това обстоятелство проличава, че формирането на цялостна семантична структура е най-проблематично в най-сложния от тази гледна точка тип глаголно действие. Опитите да се изтълкуват като каузативни конструкциите в (2а.) и (2б.) се сблъскват с определени проблеми и от формално, и от съдържателно естество. От формална гледна точка имаме работа със сложно изречение, независимо от това, че *linen flat* се тълкува в английската граматика като „малка клауза“, а не като пълноценно просто изречение. Формалното разграничение идва само да увеличи съмненията ни по отношение на семантичната структура на именуваното събитие или комбинация от две събития. Проблемът е бил тема на разгорещена дискусия през 70-те години на миналия век, когато започва дълго обсъждане дали семантичната структура на *kill* „убивам“ е еквивалентна на *cause to die* „правя да умре“. Резултатът от дискусията за тези, които не вярват в еквивалентността им, е, очаквано, че те не са идентични, но това не убеждава другия лагер (вж. Wierzbicka 1975 за обсъждане).

В случаите като (2а.) и (2б.) се сблъскваме, казано накратко, с проблема колко именувани събития имаме в тях налице. От синтактична гледна точка в случаи като този имаме две клаузи, така че нищо чудно да се твърди, че ние трябва да моделираме значението на изречението като включващо две събития в структура на сложно изречение. Малка клауза при това положение се идентифицира като функционално еквивалентна на пълноправно просто изречение, а не наравно с конституенти на изречението, каквито са NP, AP, PP и т.н.

Но въпросите не свършват и дотук. Това, което не е вземано предвид при тълкуването на постиженията като каузативно водещи до резултат, е алтернативата изпълненото действие да не води задължително до промяна на състоянието на пациенса, както това би могло да бъде в (3.):

3. *Paul hits George.*

'Пол удря Джордж.'

Hit „удрям; блъсвам" е събитие с два аргумента (удрящ и ударен) и може да бъде изтълкуван в обсъжданата класификация евентуално като действие или изпълнение, тъй като не имплицира по задължителен начин промяна на състоянието на ударения (в случая *George*). На интуитивна основа на *hit* изглежда най-много да приляга семантична структура, която се описва с помощта на DO (или ACT), с добавени квалификация за начин на действие <manner> при извършването на съответното действие или дейност и идентификация на класовете обекти, които е подходящо да бъдат удряни (плюс евентуално подходящите инструменти това да се върши; така например няма начин да се каже **Ударих луната*, но би било подходящо в замяна да се каже *Астероид удари луната*). С други думи, обобщението, което можем да направим на тази основа, е, че таксономията, предложена от Вендлер, задава минималните изисквания, с оглед на които може да бъде идентифициран даден тип глаголно значение, но в никакъв случай не и с оглед на възможните допълнителни (факултативни) ефекти от действието. Така например за (3.) е редно да се очаква, че резултат от удара ще има и той ще се състои в това, че Джордж ще почувства болка от него, но това може да се сметне не за част от значението на съответния глагол, а за конвенционална импликатура на негова база.

Ако вземем предвид посоченото по-горе под внимание, достигаме до извода, че атрибуцията и отношенията между четирите базови типа глаголни семантични структури са ориентировъчни по своя характер. Те не са формулирани единствено според възможностите семантичната структура да се строи от по-прости към по-сложни конфигурации на значението, но така също и с оглед на многозначни отношения между тях. Това от своя страна означава, че представата ни за висока опростеност на глаголната семантична структура с от нула до три задължителни за реализация аргумента ни демонстрира, от една страна, изключителната икономичност на семантичните обобщения, формулирани в събитийни конфигурации, които се именуват от езикови единици, но от друга страна, поражда специфична комбинаторика с богат семантичен потенциал за реализацията на значенията, които се приписват на събитията в света около нас и в самите нас на базата на съотнасяне на езикова и когнитивна структура със структури от света на събитията.

2.4. Акционалната класификация на глаголното действие на Тръсуел (Truswell 2019)

Според модела на глаголното действие, предложен от Тръсуел (Truswell 2019), дадено събитие може да се състои максимално от две разграничими едно от друго подсъбития – темпорално разгръщащ се процес и мигновена кулминация, при която се достига резултантно състояние. Чрез включване или изключване на тези два компонента четирите аспектуални класа на Вендлер се извеждат по следния начин:

1. Завършени процеси (процес + кулминация) → изпълнения (accomplishment predicates, e.g. *run a mile*);
2. Процеси → действия (activity predicates, e.g. *run*);
3. Кулминации → постижения (achievement predicates, e.g. *hiccup*);
4. 0 (нито процеси, нито кулминации) → състояния (stative predicates, e.g. *exist*) (Truswell 2019: 96).

Следвайки Вендлер, Тръсуел използва диагностични тестове за разграничаването между процеси и кулминации. Събитие, което е процес, е приемливо в продължително (*progressive*) време (4.a.) и (4.b.), докато събитие без включен в съдържанието му процесуален компонент е приемливо в продължително време единствено ако е използвано, например, за целите на итеративно тълкуване, както това е в (4.c.); (4.d.) не може да се реализира в продължително време, тъй като именува състояние:

4. a. *John is running a mile*.
‘Джон тича миля.’
b. *John is running*.
‘Джон тича.’
c. *John is hiccupping.* [само при повторително тълкуване]
‘Джон хълца.’
**John is existing.*
‘Джон съществува.’

Събитие с кулминация, от своя страна, не е приемливо с *for*-PP, което описва времевия интервал, като не се взимат предвид възможните ефекти на наложена координация (*coercion effects*).

5. a. **John ran a mile for five minutes*.
‘Джон изтича миля в продължение на пет минути.’
b. *John ran for five minutes*.
‘Джон тича (в продължение на) пет минути.’

c. *John hiccupped for five minutes.* [само при повторително тълкуване]
'Джон хълца (в продължение на) пет минути.'
d. *John existed for five minutes*.
'Джон съществуваше (в продължение на) пет минути.'

Двата типа квантифицирани събития (кулминациите и завършените процеси) могат да бъдат разграничени на базата на тяхната трайност. Завършените процеси (*culminated processes*) траят, защото те имат подходящи подсъбития на същото равнище на детайлност. Кулминациите (като *умирам* или *хълцам*) в замяна се възприемат като моментални. Разбира се, на микроскопско равнище кулминациите могат да имат компонентни части, но те не са лингвистично релевантни. Използването на макроскопския (едрозърнестия) план, при който вътрешната структура на даден индивид или събитие е лингвистично неделима, е широко разпространено в езиковедската семантика. В същото време процесите и състоянията се разграничават по линията на динамична опозиция от сили: процесите често включват промяна или поне равновесие в резултат на равни и/или противоположни сили, докато състоянията описват свойства, тълкувани като присъщо статични (Truswell 2019: 96 – 97).

С оглед на така предложената класификация налице са три времеви профила, споделени от много описания на събитийната структура: процеси, кулминационни процеси и кулминации. На тази база Тръсуел обсъжда някои ортогонални разграничения в отношенията между предикати и аргументи на съответното събитие:

1. Физическите събития се отнасят до динамични физически конфигурации на участниците в тях, както и до убеждения относно възможността за действие от разстояние, което се осъществява например с помощта на устройства като превключватели: *The lava cooled* „Лавата изстина"; *The vase bounced* „Вазата подскочи"; *The falling tree crushed the car* „Падащото дърво потроши колата";
2. Преднамерените (умишлените) събития се основават на предполагаеми намерения, лежащи в основата на действия на деятел: събитието се възприема като действие, извършено от деятеля като стъпка към имана предвид цел, която може (но не е задължително) да е доста далеч във времето и пространството от наблюдавания процес и следователно може да не бъде достигната. Преднамерените събития са двустранни: те са действия (процеси), свързани с цел (кулминация): *John hit the wall* „Джон удари стената"; *The man moved the blue marble* „Мъжът премести синия мрамор";
3. Стратегическите събития са като преднамерените (умишлените) събития, с изключение на това, че намерението, което дефинира формата на събитието, е на *director* (= управител / контрольор от семантична гледна

точка), който може да не участва в самото събитие: *The homeowner got his washing machine fixed* „На собственика на къщата му беше поправена пералнята“. В случая имаме разминаване между деятеля, който поправя машината, и контрольора, чийто план за поправка по този начин се изпълнява;

4. Аналитичните събития често не могат да бъдат директно възприети, а вместо това се идентифицират в резултат на анализ. Основата за припознаването на аналитично събитие не трябва да включва индивид, разпознат като агонист, на който противостои антагонист според теорията на тематичните роли на Ленърд Талми (Talmy 1991), деятел или директор (управител). Аналитичните събития могат да имат същите форми като другите класове събития. Те се отличават с намалената роля на отделните участници и с факта, че често се случват във времеви мащаби, които са очевидни само постфактум за анализатора, който може да не е наблюдавал действителното събитие: *The dinosaurs died out in/#for decades* „Динозаврите за измрели за/*през десетилетия“ (Truswell 2019: 98 – 109).

Всеки от тези типове събития включва процеси, кулминации и кулминационни процеси, но определя ролите на участниците по различен начин. Както се вижда, разпределението по класове в класификацията на Тръсуел е на базата на включването на интенционален деятел, какъвто не е налице при физическите и аналитичните типове събития, където фокусът е изместен към събитието само по себе си въз основа на непосредствено наблюдение или на анализ най-вече постфактум.

Предлаганата от Тръсуел класификация представлява развитие на предложени преди такива, но не може да не направи впечатление, че тя изглежда по-скоро едностранчива, дори и да се предполага, че тя стъпва на предходни и би трябвало да извлече от тях най-правдоподобното, за да разгърне на тази основа по-обобщаваща визия. В неговото тълкуване най-генерализирано значение придобива понятието за „процес“, който може да бъде отнесен по един друг начин към всякакъв клас събития.

2.5. Акционалната класификация на Рамчанд (Ramchand 2024)

Рамчанд (Ramchand 2024) възприема за целите на своето описание на събитийната структура класификацията на Тръсуел (Truswell 2019). Той отбелязва, че в този модел, поддаващ се на лексикализация в рамките на едно събитие патърн, е единствено този за динамично (под)събитие, което може да бъде разгърнато с добавяне на каузиращо подсъбитие преди него, и каузирано (резултантно) подсъбитие след него. Тази насоченост сама по себе си предопределя ориентацията на вербално изразимото мислене да маркира преди всичко причи-

ни и резултати при осмислянето на динамичната организация на събитията от околния свят и в самите нас.

Типологията на събитията, подлежащи на лексикализация, които намираме в езика, може да бъде разгърната чрез разширяване на динамичното основно събитие или с причинно възходящо състояние (= причина), или с причинно низходящо състояние (= резултат), но не повече. В това се заключава патосът на толкова често предлаганата акционална класификация, която извеждаме от наследството на Вендлер и неговите последователи – максималната глаголна (подлежаща на лексикализация) компонентна структура на езиково кодирано събитие включва не повече от три разграничими подсъбития, които са разположени в еднозначна последователност едно спрямо друго (Ramchand 2024: 98):

1. DYNAMIC EVENT: e_{dyn}
2. CAUSED DYNAMIC EVENT: $e_{cause} \rightarrow e_{dyn}$
3. DYNAMIC EVENT WITH RESULT: $e_{dyn} \rightarrow e_{result}$
4. CAUSED DYNAMIC EVENT WITH RESULT: $e_{cause} \rightarrow (e_{dyn} \rightarrow e_{result})$

Тук намираме въплътена всеобхватността както на причинно-следствената връзка, така и на резултата сред градивните компоненти на събитията, както това проличава от примерите, които именуват дейност като такава спрямо каузативи и резултативи при едни и същи глаголи:

6. Каузативна добавка:
a. *The stick broke.*
‘Пръчката се счупи.’
b. *John broke the stick.*
‘Джон счупи пръчката.’
7. Резултативна добавка:
a. *John ran.*
‘Джон тича.“
b. *John ran his shoes ragged.*
‘Джон изтърка обувките си на мекица от тичане.“ (Ramchand 2024: 98).

Основният урок, който можем да научим от Рамчанд, се отнася до възможностите за формиране на динамична структура на глаголното значение. Оказва се, че имаме само три възможности за формиране на динамично събитие със средствата на лексикализирани в глаголи ментални съдържания – това са действията, резултативите и каузативите. Тази компонентна структура представлява обобщение от най-високо равнище. Това обаче, което остава непонятно при това положение, е необяснимата наглед асиметрия при възможностите да се лексикализират резултативи за сметка на инхоативи. Друга проблематична теза е тази с приравняването, по един или друг начин, на причинно-следстве-

ните с интенционалните действия. Докато причинно-следствените действия се предполага да са такива, които имплицират директен импакт на каузално ефективния деятел върху своя пациент до постигането на резултантния ефект, при интенционалните действия постигането на ефект от извършваното действие не е въпрос на еднозначно постижение. Това, че деятел прави нещо с цел да постигне някакъв резултат, не означава, че с извършването на действието се предполага този резултат да бъде достигнат автоматично и изцяло според намерението, с което е извършен. Последното най-добре проличава, когато става въпрос за интенционално действие (вербално и/или невербално) на агонист спрямо антагонист (вж. Talmy 1991):

8. а. *Атанас убеждава Албена да се омъжи да него.*

б. *Атанас вчера убеди Албена да се омъжи за него, но днес тя отказа да мине под венчило с него* (мотив = *la donna é mobile* според Джузепе Верди).

в. **Атанас вчера уби Петър, но днес той оживя.*

В (8.а.) е очевидно, че имаме налице интенционален деятел, който се стреми по определен начин да постигне даден ефект / резултат в облика на съгласие за брак от страна на антагониста. Само че реализацията на интенционалното действие не предопределя еднозначното му постигане. Нещо повече, дори и да се стигне до този резултат в определен момент, това не означава, че той ще бъде перманентен (необратим) (8.б.). Това е невъзможно при причинно-следствените отношения от природонаучен тип, за които се предполага, че са необратими по своя характер (8.в.).

Можем да обобщим, че каузативността и резултативността, когато става въпрос за отношения между индивиди с приписани семантични роли на агонист и антагонист, притежават особености, които изискват тяхното отграничаване, а не само оприличаване спрямо същите наглед отношения в природата между деятел и пациенс. Що се отнася до причинно-следствената връзка в определен клас от случаи, разграничението може да е по линията на директно спрямо индиректно каузиране. При директно каузиране действието води непосредствено до търсения ефект, както това е в *Иван закла Петър*. Тук налице е действието, както и начинът, по който то е било реализирано. При *Иван уби Петър* се изтъква резултата на действието, но самото действие не е квалифицирано според начина, според който то е било извършено. Най-сетне имаме каузални действия, които биха могли да бъдат обобщени с „Иван направи така, че X“, където X е подчинено изречение с резултативен характер, например „Иван направи така Петър да умре“. Тази формулировка не прецизира по никакъв начин действието на деятеля, с оглед на което имаме второ действие, довело до регистрирания резултат в облика на смъртта на Петър. При това положение може да трябва полицейско дознание и съдебно дирене, за да се установи имплицираната каузална връзка между предполагаемо

престъпно деяние и констатиран резултат: *Иван отряза спирачките на колата на Петър вчера и днес той катастрофира с нея и се уби*. Непосредствен причинител на смъртта на Иван е катастрофата, случила се с него, но причина за самата катастрофа е умишлената повреда, сторена от Иван. И скъсеният причинно вариант *Петър катастрофира с кола и се уби* също имплицира две събития. Първото е произволното или непроизволното деяние, с оглед на което Петър катастрофира, в резултат на което настъпва неговата смърт. Най-късият вариант за оформяне на структурата на това събитие би бил *Петър се уби при катастрофа*, където причинно-следствената верига включва деятеля (ако той сам е причинил катастрофата, а не го е блъснал някой друг) и крайния резултат, а начинът, по който той е постигнат, се изразява от адвербиално PP. От краткия анализ, предложен тук, се вижда колко сложни могат да бъдат причинно-следствените връзки (*cause*), имплицирани в структурата на едно изречение, както и възможностите за приписване на интенционалност в различни по своя характер случаи. Тези особености не са взети експлицитно под внимание от Рамчанд при тълкуването от негова страна на категориите каузативност и резултативност.

2.6. Акционалните класификации на Елена Падучева и Сергей Татевосов

Падучева (Paducheva 2010: 107) тълкува динамичните класове глаголи на Вендлер по следния начин:

1. Действията (*действия*, *activities*) се делят на контролирани действия (*гулять*) и на неконтролирани непределни процеси (*кипеть*);
2. Постиженията (*осуществления*, *accomplishments*) се делят на стандартни действия (*открыть*) и на пределни процеси (*растаять*);
3. Изпълненията (*постижения*, *achievements*) се делят на действия с акцент върху резултата (*найти*) и произшествия (*лишиться*).

Както се вижда, разграниченията между *accomplishments* и *achievements*, които изглеждат естествени на английски, не намират еднозначни съответствия на български или на руски (вж. също Tatevosov 2015: 166). От съдържателна гледна точка целта в тази класификация е да се разграничат контролирани и неконтролирани (спонтанни) процеси, в което има логика, но по този начин ние добавяме още един параметър в акционалната класификация. Падучева обаче не взима под внимание обстоятелството, че всички цитирани от нея глаголи могат да бъдат от свършен или несвършен вид и да променят във връзка с това своя акционален клас. Така *таять* е действие (процес), но *растаять* е постижение.

Сергей Татевосов (Tatevosov 2015; 2016) в две последователно публикувани обемисти монографии обстойно разглежда проблемите, свързани с начините на

изразяване на акционалността в лексиката и граматиката, като анализира в широк контекст глаголите и структурата на събитията, които те отразяват, както и глаголните класове и типологията на акционалността. Той предлага своя собствена акционална таксономия, която се отличава от тази на Вендлер и неговите последователи, като разграничава следните класове значения – състояние, процес, начало на състояние, начало на процес и мултипликативен процес (Tatevosov 2016: 272). Това, което при Вендлер и последователи се смята за изпълнение или постижение, при него се тълкува не като постигане на резултантно състояние или причина за следващо действие, а за начало на ново състояние или процес. По този начин излиза, че при *Мария изми чиниите* имаме налице настъпване на ново състояние на чиниите – да бъдат чисти. Само че според тази логика, ако имаме *Мария изяде банана*, обектът на действието ще се окаже в новото състояние на липса.

2.7. Обобщение

Като обобщение на прегледа на алтернативни тълкувания на акционалната структура на глаголите в наличната литература ще посочим, че са били правени различни опити за съпоставка на акционалните (аспектуалните) класификации. Татевосов (Tatevosov 2015: 10 – 12) предлага преглед по този въпрос, като в изработената от него за случая таблица са включени общо 24 класификации, повечето от които стъпват на или се отблъскват по един или друг начин от тази на Вендлер (Vendler 1967). От прегледа им се вижда, че в направените предложения са разработвани различни варианти към основополагащата схема от четири глаголни класа, като това води понякога до разминавания между тях с оглед на въведени допълнителни класификационни параметри. При стативите доминира допълнително въведеното разграничение между състояния и свойства, а при динамичните явления цари значително по-голям разнобой при разпознаването и отношенията в континуума между действия, изпълнения и постижения. Откъм описанието на глаголното значение не с оглед на времева структура, а в подсъбития, които оформят шаблон, най-убедително изглежда предложението на Рамчанд (Ramchand 2024).

3. ТЕМАТИЧНИ КЛАСИФИКАЦИИ И МЯСТО НА ГЛАГОЛИТЕ ЗА ДЕЙСТВИЕ В ТЯХ

Алтернатива на акционалните класификации, които се ориентират към анализ на семантичната структура на глаголите и тяхно групиране на това основание, са тематичните класификации, които се ориентират с оглед разпределението на групи глаголи според тяхното семантично съдържание. Двата вида класификации в някаква степен се припокриват. Например и в едната, и в друга-

та могат да фигурират глаголи за действие, но разликата в случая е в равнището на обобщение, на базата на което става съответната атрибуция. Докато акционалните класове са четири, тематичните класификации могат да включват до 50 различни класа глаголи (вж. Levin 1993).

3.1. Разпределение на глаголите по класове в тематичните класификации на Юрий Апресян и Елена Падучева

16-те главни класове глаголи на тематичен принцип, разграничени от Апресян (Apresjan 2006: 83), са следните:[6]

1. Действия – *атаковать, идти, писать, рубить*;
2. Дейности – *воевать, воспитывать, преподавать, торговать*;
3. Занимания (занятия) – *гулять, играть, отдыхать, читать* (без допълнение);
4. Поведения – *баловаться, капризничать, скандалить, шалить* (откроявящи се като отклонения от неутрално тълкуваното поведение в примерите, дадени от Апресян);
5. Въздействия – *Река вымыла глубокое корыто; Солнце прогревает воздух до 20 градусов; Дожди размывают железнодорожное полотно*;
6. Процеси – *выздоравливать, кипеть, расти, сокращаться*;
7. Прояви – *блестеть, звенеть, вонять, горчить, жечься*;
8. Събития – *встречать* (случайно), *находить, происходить, случаться*;
9. Положения в пространството – *висеть, лежать, сидеть, стоять, опираться*;
10. Локализации – *быть*[2]*, заваляться, находиться, оказываться*;
11. Състояния – *знать, радоваться, хотеть, чувствовать*;
12. Свойства – *заикаться, картавить, тонуть (Железо тонет в воде)*;
13. Способности – *владеть шпагой, говорить по-русски, ездить верхом, ходить (Ребенок уже ходит)*;

---

[6] На цитираното място Апресян говори за „над 15“ главни класове, изрежда 16, а под линия добавя към тях още два, които той не включва в експлицитната класификация. Това са метаезиковите глаголи (*значить, называть, обозначать, означать*) и глаголите, които именуват различни отношения между събития, като времеви и причинно-следствени (*предшествовать, следовать, вызывать, определять (Своевременное начало определяет успех дела)*. От този начин на представяне следва, че посочената номенклатура от тематични класове е примерна, отворена и в действителност не е ясно колко такива класове може да бъдат наброени в даден език, ако се вземе предвид мащабна глаголна извадка от него, а не се стъпва на избрани примери за тяхна илюстрация.

14. Параметри на съществуването – *весить, вмещать, длиться, достигать, насчитывать*;

15. Отношения – *включать*[2]*, равняться, содержать*;

16. Интерпретации – *грешить, клеветать, ошибаться, подводить (Вы подводите коллектив)*.

Сред тях първите 8 са тези, с оглед на които действието като такова (в обобщения смисъл на *activity*) би трябвало да се разграничи от другите акционални класове на базата на принадлежност към тематичен клас. Това прави впечатление, доколкото посочените 8 класа биват отнесени по този начин към акционалния клас на действията без по-нататък да се уточнява възможността те да имат модификации, които да влизат в акционалните класове на постиженията и изпълненията. Прави впечатление обстоятелството, че този автор не разграничава в отделна тематична група глаголите за движение в език като руския.

Твърде интересен фактор, имплициран в разглежданата класификация, е този за оценъчност. Апресян отделя в специален клас т. нар. от него интерпретативи (в тематичен клас 16. по-горе). При това интерпретативите трябва да се разграничават от глаголите, които именуват поведения:

- при интерпретативите се предлага директна оценка, като в *греша*, *заблуждавам се*. Те могат да се отнасят както към външни прояви, така и към актове на мисловна дейност и съждения;
- при именуването на поведения налице е оценка, но от друг характер – отклонение от норма и норма (на поведение в обществото в различни класове ситуации), както това е в *зъбя се*, *пъча се*, *мотая се*.

Интерпретативите, за разлика от глаголите за поведение, изискват за своята реализация подчинено изречение в аргументна позиция, в която се изяснява в какво даден индивид се заблуждава, греши и т.н.: *Грешиш, че земята е кръгла*. При поведенията налице е оценка, но от друг характер в сравнение с интерпретативите – тя е с оглед на приемливост от гледна точка на колективното мнение в общността, която употребява дадения език. При това положение се оказва, че в тях най-вече намират израз отклонения от нормата (на поведение в обществото в различни класове ситуации), а самата норма се отчита в много случаи спрямо тях във вид на виртуални антоними, които са по-разпространени, отколкото това се предполага в лексикалната семантика.[7] При всички случаи заслужава

[7] Тази особеност заслужава специално да се отбележи и да се има предвид при анализ акционалния клас на действията, в който клас влизат поведенията. По въпроса за статуса на виртуалните антоними вж. в Stamenov 2019 обсъждането на *рахат* в българския език.

да се отбележи, че у нас няма налице експлицитно установен в езика код на прилично държане в обществото, както е имало в по-явна форма в традиционни общества, включително и в нашето. Въз основа на анализ на подходящ езиков материал се вижда, че нормата, за разлика от отклоненията от нея, се вербализира по-скоро не с глаголи, а с наречия за начин – *държа се смело*, *достойно*, *прилично* и под., или чрез отрицание на отклоненията от нея, назовани с глаголи – *не капризнича*, *не вилнея*, *не безобразнича*, *не ругая*, *не дразня*, *не се зъбя*, *не се дуя*, *не се пъча* и т.н.

По доста по-различен начин изглежда тематичната класификация на глаголите на Падучева (Paducheva 2004). В нейното разбиране тематичният клас обединява глаголи със споделен семантичен компонент, който заема централно място в тяхната семантична структура, т.е. посоката на селекция е на индуктивна основа, а не на дедуктивна, както това беше в случая с Апресян (Apresjan 2006), което и прави неговата класификация да изглежда по-систематична. Падучева разграничава следните класове глаголи на тематична основа:

1. за съществуване (*быть, существовать, водиться*);
2. фазови (*начать, кончить*);
3. за притежаване (*дать, иметь, купить, подарить*);
4. за физическо въздействие (*ударить, разбить*);
5. за движение (*уйти*); за преместване на обект (*тянуть, толкать, бросить*);
6. за заемане на положение (*наклониться, сесть*);
7. за създаване (*построить, сварить*); включително за създаване на образ (*нарисовать, скопировать*);
8. за възмездно действие (*наказать, оштрафовать*);
9. за реч и предаване на съобщение (*написать, сказать*), а също така семиотични, като *постучать* (*в дверь*);
10. за възприятие (*видеть, нюхать*);
11. за чувства (*пугать, радоваться*);
12. за вземане на решение (*выбрать, предпочесть, решить*);
13. ментални: за знание и мнение (*вспомнить, выяснить, догадаться, забыть, напомнить, объяснить, осознать, помнить, понять, решить (задачу), узнать*);
14. за звук (*звенеть, грохотать*);
15. за причиняване (*вызвать, заставить*);
16. за придобиване на признак (*пожелтеть, высохнуть*) (Paducheva 2004: 43).

Ако сравним класификациите на Апресян и Падучева, проличава, че има значително разминаване между тях дотолкова, доколкото темите могат да се

увеличават или намаляват с оглед на обхвата на включените в даден клас глаголи, а така също налице е съществен брой глаголи, които могат да бъдат включвани алтернативно и/или да не попадат в нито един клас дори и при значително тяхно увеличение. Така че тематичните класификации би следвало да бъдат възприемани като ориентировъчни с оглед на някои техни разпределения спрямо евентуални други, но най-вече според отношенията им с акционалните класове (което, доколкото ни е известно, не е било правено експлицитно, а за сметка на раздробяването на подвидове на самите акционални класове (вж. Tatevosov 2015: 9 – 11).

Особеност, която тематичните класификации на Апресян и на Падучева споделят и която следва специално да бъде отбелязана, е, че сред маркираните от тях по 16 тематични класа липсва такъв за групата от глаголи за движение (в разглеждания тук смисъл), въпреки че последните еднозначно изпъкват с твърде специфични свойства, както е било нееднократно изтъквано от техните изследователи (вж. подраздел 5.1. на публикацията). В класификацията на Падучева, например, налице са глаголи, които имат отношение към движения в общия смисъл (*уйти*), премествания на обект (*тянуть, толкать, бросить*) и заемане на положение (*наклониться, сесть*). Очевидно е, че тези класове са свързани помежду си с оглед на възможностите за движение и действие на човек и предмети в пространството, а с тях се свързват и възможностите съответната динамика да бъде възприемана от наблюдател или участник в ситуацията. Именно на този фон особеностите на групата глаголи в руски и полски за насочено и ненасочено (разнопосочно, отиване – връщане) движение изглеждат още по-впечатляващо.

3.2. Семантични класове глаголи в класификацията на Бет Левин

Бет Левин (Levin 1993: 111 – 276) събира и анализира в своята монография около 3100 глагола в американски английски, като ги класифицира в 49 семантични (тематични) класове. Ако вземем отново като база начина на третиране на глаголите за движение и имаме предвид, че те не формират в английски група, подобна на тази в някои славянски езици, възможностите за тяхното разграничаване като отделен клас с оглед на граматичното и семантичното им поведение силно намаляват, така че можем условно да ги разпознаем, разпределени в няколко от идентифицираните от Левин „семантично кохерентни класове глаголи“:

1. Verbs of Sending and Carrying „глаголи за изпращане и носене / пренос“ (с. 132 – 136);

2. Verbs of Exerting Force: *Push-Pull* Verbs „глаголи за прилагане на сила: глаголи за бутане и дърпане“ (с. 137 – 138);

3. Image Creation Verbs „глаголи за формиране на образ / представа“ (с. 169 – 172);

4. Verbs of Perception „глаголи за възприятие“ (с. 185 – 187) (доколкото става въпрос за наблюдение на динамичен обект; М. С.);

5. Verbs of Body-Internal Motion „глаголи за движения вътре в тялото“ (с. 261 – 262);

6. Verbs of Motion „глаголи за придвижване“ (с. 263 – 269) (Levin 1993).

Подходящо е да се посочи, че т. нар. *verbs of motion* в т. 6, преведени тук като „глаголи за придвижване“, не трябва да се приравняват с *глаголите за движение* така, както ще бъдат обсъдени тук (вж. 5.1.). Преводът на последните на английски е *verbs of movement*. Разликата между *motion* и *movement* в прототипния случай е, че *motion* именува движение без отношение спрямо евентуална позиция на наблюдател, т.е. третолично движение в чистия му вид (*Водата тече*), докато *movement* се отнася до движение, което се приписва на негов деятел / изпълнител, т.е. представлява самодвижение или движение с цел придвижване на определен обект от страна на човек – деятел или наблюдател.

4. ОНТОЛОГИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА ГЛАГОЛИТЕ ЗА ДВИЖЕНИЕ, ДЕЙСТВИЕ И ДЕЙНОСТ С ОГЛЕД НА ТЯХНАТА СТРУКТУРА ПРИ НАБЛЮДЕНИЕ, МОТОРНО ИЗПЪЛНЕНИЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ПРЕДСТАВА

За онтологични категории (с оглед на които се описва глаголното съдържание) се смятат такива като предмет и субстанция, действие, дейност (*activity*), процес, събитие, състояние и под. (Lakoff, Johnson 1980: 25 – 32; Johnson 1987; Lyashevskaya, Paducheva 2011: 23). Проблемът тук е, че онтологии могат да се конструират на различна основа. Така при цитираните Лейкъф и Джонсън база е *the body in the mind* (телесното въплъщение), докато в други за база се смята структурата на света като такава, т.е. независимо от начина му на възприемане и действие от страна на субекта на познавателна дейност. Според идеята на Даути (Dowty 1979) например, по-нататък разгърната най-последователно от Левин и Рапапорт Ховав (Levin, Rappaport Hovav 1995; Levin 2000, 2009a; 2009b), лексикалното значение на глагола има акционална семантична основа, която се състои от събитие и съставляващи го подсъбития. Те обаче се идентифицират и тълкуват на логикосемантична основа, което води до известна степен на изкуственост в приписването. Екологично валидните от гледна точка на телесното въплъщение алтернативи на структурите на глаголното значение биха били на базата на:

● моторната реализация на континуума от поведенчески структури (от движение към действие и от действие към дейност);

● с оглед на начина на функциониране на прозореца на наблюдение (отнася се до продължителността на един акт на наблюдение, в рамките на който може да се констатира състояние или промяна) и на цикъла на наблюдение (представлява минималната времева дистанция между два акта на наблюдение, при които се констатира липса на промяна (= състояние) или промяна в наблюдавания предмет на вниманието);

● според възможността виртуалният наблюдател да си представи в „съкратен“ вид дадено движение, действие или дейност във вид на „образна схема“ (вж. Langacker 1987; 1997 за мащабна реализация на тази идея при граматично описание на английския език).

От гледна точка на субекта действията (*activities*), изпълненията и постиженията на Вендлер имат посочените три лица – (1) при поведенческа тяхна реализация на моторна основа, (2) при наблюдение и (3) при тяхното схематично и/или епизодично представяне във въображението (*Какво ли ще е да бягаш в разорана нива*).[8]

При ориентация спрямо телесното въплъщение, доколкото основната част от глаголите за действия, постижения и изпълнения се ориентират с оглед на него, налице са проблеми, които се свързват с членимостта на структурата на действието (в обобщен план) според начините на неговата поведенческа реализация и възможности то да бъде наблюдавано и представяно. Тази членимост стъпва на следните постулати:

● Действието е разложимо на части / компоненти, тъй като то по правило се състои от повече от едно движение. Движенията са извършвани и наблюдаеми онлайн за разлика от действията, които обикновено не се осъществяват моментално. Според квалификацията на наблюдаваното движение автоматично се прави извод част на какво действие представлява то, ако се предположи, че то се извършва интенционално. Ако забележа, че X държи камък в ръка и я вдига, ще предположа, че планираното действие е „хвърляне на камък“;

● Действията се оказват на по-високо равнище компоненти на дейности, както това е например при *чистя*, което може да се състои от много разнообраз-

[8] Схемата на визуална основа се детерминира от синтактичната структура, доколкото не може да се прави радикална разлика между нея и семантичната структура в когнитивната граматика на Лангакър (Langacker 1987), но в посочения пример става наистина трудно да се отдели схематичния от представния (епизодичния) компонент, който ангажира виртуално в първо лице усилията на цялото тяло, както това е при тичане в разорана нива.

ни по своя характер действия, включително в зависимост от това кой е обектът на тази дейност, както е в *Чистя пушката* спрямо *Чистя къщата*.

Тази особеност на „влагането“ едни в други на движенията, действията и дейностите и възможностите те да бъдат наблюдавани и категоризирани по подходящ начин представлява една от най-важните особености, които характеризират структурата на значението и начините на употреба на глаголите за подходяща квалификация на ставащото в света и в човека.[9]

5. МЯСТО НА ГЛАГОЛИТЕ ЗА ДВИЖЕНИЕ В ОНТОЛОГИЧНАТА КЛАСИФИКАЦИЯ

5.1. Глаголите за движение като предизвикателство за лингвистичната теория

Обсъждането на глаголите за движение предлага проблеми, които представляват сериозно предизвикателство. Първият от тях е да установим колко и какви са глаголите, които трябва да включим в този клас. Както се вижда от публикацията на Ватева (Vateva 2004), те могат да бъдат разглеждани като отворен клас, ако се вземат предвид словообразователните възможности на българския език по линията на употреба на префикси и суфикси за модификация на значението с респективни промени в значението и/или във вида на глагола. Ние обаче ще тръгнем в обратна посока и ще си зададем въпроса кои глаголи представляват ядрото на класа от глаголи за движение. Славянските езици дават еднозначен отговор на този въпрос чрез съчетаване на твърде характерни семантични и граматични характеристики на определено стриктно ограничено множество думи от този тип.

В „Русская академическая грамматика“ (RAG 1980: 589) една специфична група глаголи за движение в руски език се именува изрично като такава и се описва като устойчива структурносемантична група от глаголи от несвършен вид, които се обединяват по двойки, споделящи общ корен (освен двойката *идти – ходить*). При тези двойки се неутрализира противопоставянето по вид на глагола, което само по себе си представлява изключително обстоятелство за език, в който съществува граматичната категория вид на глагола. Посочените двойки в замяна

[9] В предлаганото изложение няма да се взимат предвид процесите (*Розите цъфтят*), които иначе принадлежат в акционалната класификация към действията (*activities*), тъй като те отпращат към динамични явления в природата без маркиран хоризонт на реализация. За ориентация за мястото на процесите спрямо движенията, действията и дейностите в българския език вж. Приложение 1.

противопоставят своите членове по линията на означаване на еднопосочност – нееднопосочност и кратност – некратност на именуваното движение. Като такива съотносими двойки от глаголи се посочват следните 18: *бежать-бегать, брести-бродить*[10]*, везти-возить, вести-водить, гнать-гонять, гнаться-гоняться, ехать-ездить, идти-ходить, катить-катать, катиться-кататься, лезть-лазить, лететь-летать, нести-носить, нестись-носиться, плыть-плавать, ползти-ползать, тащить-таскать, тащиться-таскаться.*

Както проличава при семантичен анализ на посочените двойки, става въпрос както за придвижване с помощта на собственото тяло, така и с помощта на различни средства за транспорт по земя, вода и въздух, а така също и за възможности от деятел да се транспортират по определени начини различни предмети. Характерна е също възможността да е налице възвратна форма на съответна двойка глаголи, както това е при *гнать – гонять* и *гнаться – гоняться* или *тащить – таскать* и *тащиться – таскаться*, при които обектът може да бъде човек или предмет за придвижване или пренасяне.[11] Общият знаменател на всички тези видове движения е, че се ориентират спрямо телесното въплъщение на човека, а не за всякакви видове движение на обекти във вселената, т.е. според англоезичната терминология това са *verbs of movement*, а не *verbs of motion*.

В руската езиковедска литература на глаголите за движение от така очертаната група се обръща специално внимание поради някои техни впечатляващи особености от граматическа гледна точка, които за първи път са посочени и систематично обсъдени от Шахматов (Shahmatov 1927: 59 – 60; Shahmatov 2001: 474 – 475). Негово е тълкуването на значението им по линията на кратност – некратност на действието: „Значението на кратния вид се определя от представата за раздробеност във времето на действието, на неговата прекъснатост, докато некратният вид означава непрекъснато действие“. Кратността – некратността на глаголното действие намира израз в облика на т. нар. моторнократни спрямо моторнонекратни глаголи от несвършен вид. Разликите между тях Шахматов дефинира по следния начин:

1. Основата на моторнонекратния вид в сравнение с основата на моторнократния се явява непроизводна, неусложнена от добавка на суфикс: *веду*, *везу*, *несу*, *лезу*, *бегу*, *плыву*, *лечу*, *бреду*, спрямо *вожу*, *вожу*, *ношу*, *лажу*, *бегаю*, *плаваю*, *летаю*, *брожу*; също така *иду* спрямо *хожу*;

---

[10] Исаченко (Isachenko 1960: 313) не смята, че в тази двойка двата глагола са съотнесени в съвременния руски език.

[11] Според Исаченко (Isachenko 1960: 314) *катиться-кататься*, *нестись-носиться* и *тащиться-таскаться* не трябва да се разглеждат като „възвратни“ форми на съответните невъзвратни глаголи, а като напълно самостоятелни лексеми, които обозначават специфични начини на придвижване в пространството.

2. При съчетаване с префикси, които внасят промяна в реалното значение на глаголите, моторнократната основа съхранява своя несвършен вид, докато моторнонекратната става от свършен вид; ср. *бегать – побегал* спрямо *бежать – побежал*;

3. Първо лице мн. ч. повелително наклонение се образува само от моторнонекратни основи, ср. *идем*, *бежим*, *летим*, *лезем*;

4. Бъдеще време от моторнонекратни основи обикновено се образува с помощта на префикса *по-*, докато от моторнократни основи то се образува описателно с помощта на *буду*. Формиране на структури от типа на *буду лететь* или *буду бежать* са възможни само при посочване на съответен момент или при добавено допълнение: *буду лететь день и ночь*, *буду нести свой крест безропотно*, *я буду вести вас за руку*;

5. Твърде рядко е съчетаването на моторнонекратни глаголи с отрицание. Сегашно време с отрицание се използва, както по всичко изглежда, само в смисъл на бъдеще време: *я не везу его сегодня*, *я не иду в заседание*. Повелително наклонение с отрицание е възможно само тогава, когато забраната се отнася до случай, който е налице в момента: *не беги так*, *не иди так скоро*, *не лети так скоро* (Shahmatov 2001: 474 – 475).

Разграничението между кратност и некратност тук е според граматичното поведение на съответните видове глаголи. С оглед на т. 1 изглежда, че немаркиран (в смисъл на непроизводен) член на съответната двойка е глаголът от моторнонекратния вид. В обратна посока обаче сочат следващите четири особености, изтъкнати от Шахматов. С оглед на т. 2 моторнонекратният член на двойката при добавяне на префикси преминава по регулярен начин в свършен вид, докато това не се случва със съответния глагол с моторнократна основа, тъй като при него несвършеният вид се запазва. Според т. 3 императив може да се формулира само с моторнонекратни глаголи, тъй като те представляват подкана за действие тук и сега към себе си като член на множество в 1л. мн. ч., към което говорителят се причислява. В т. 4 се изтъква друга особеност на моторнонекратните основи, при която континуумът на именуваната дейност, проециран в бъдеще време, се ограничава до известен времеви интервал, което не е възможно при моторнократните, при които той се представя по аналитичен начин с открит темпорално хоризонт. Този хоризонт се затваря до ограничен във времето интервал само при посочване на съответен момент или чрез подходящ ограничител, лексикализиран във вид на допълнение. В т. 5 налице са специфични ограничения в използването на моторнонекратните глаголи под отрицание и в повелително наклонение. Всички тези граматични особености идват да подчертаят твърде специалния статус на моторнонекратните глаголи за движение в руския език на фона на моторнократните. Този

специален статус е с оглед именуване на въплътено движение от страна на деятел тук и сега.

Исаченко (Isachenko 1960: 311) специално изтъква, че тази група глаголи е неголяма и затворена и че тя съставлява в славянските езици „абсолютно непродуктивна система, която обаче заема в общата система на славянския глагол много важно място“. Глаголите от типа *идти – ходить* се отличават от масата останали глаголи с това, че макар да именуват един и същ способ за преместване в пространството („ходене“), те, всеки по своему, „стилизират“ този процес от гледна точка на начина на протичането му. Исаченко именува тези двойки глаголи „глаголи за придвижване“, а не „глаголи за движение“, както се прави стандартно в руското езикознание, доколкото в руски има и много други глаголи за „движение“, които не влизат в тази група, като например *нагибаться*, *махать*, *кивать*, *дрыгать*, *мчаться*, *шагать*, *плестись*, *скакать* и др. (Isachenko 1960: 309 – 310).[12] Съществено е също да се отбележи, че корелацията между еднопосочност – нееднопосочност се запазва само в онези значения на двойките глаголи, при които по един или друг начин се обозначава начин на преместване в пространството. Там, където тези глаголи губят това специфично значение, двоичното съотнасяне се нарушава (Isachenko 1960: 314 – 318). С други думи, този маркер се оказва структуроопределящ за формирането и начина на функциониране на глаголите за движение от тази група.

Антропоморфната специфика на групата на глаголите за движение ясно проличава с оглед на аргументната им структура. При тях са налице както преходни, така и непреходни глаголи, както това посочва Исаченко (Isachenko 1960: 319). Сред простите глаголи за движение без префикси непреходни са двойките *бежать-бегать, гнаться-гоняться, ехать-ездить, идти-ходить, лезть-лазить, лететь-летать, нестись-носиться, плыть-плавать, ползти-ползать, тащиться-таскаться*. Към преходните глаголи се отнасят двойките: *везти-возить, вести-водить, гнать-гонять (стадо), катить-катать (бочку), нести-носить, тащить-таскать*. Двете така оформени групи глаголи в действителност дефинират възможностите за собствено движение на човек и възможностите му да придвижва предмети с помощта на собственото тяло (= *катать бочку*) или с подходящо средство за транспорт (= *тащить тележку*).

Систематичният начин на формиране на обсъжданата група глаголи се запазва и се разгръща в по-обобщен вид по-нататък при производните глаго-

[12] Карцевски (Karcevskij 2004: 127) използва за целта термина *глаголы передвижения* „глаголи за придвижване“. Апресян (Apresjan 1995: 72 – 73) ги именува *глаголы перемещения* „глаголи за преместване“, като ги тълкува в широк смисъл, а не в тесен като Шахматов, Карцевски и Исаченко.

ли за движение. Както изтъква Зализняк (Zalizniak 2015: 18), съвременните руски префиксални глаголи за движение представляват строга система, в която стриктно се спазват следните три принципа:

- противопоставяне на двата типа значения, основани на понятията за насочено и ненасочено движение, което се запазва във всички производни форми;
- перфективизация като еднозначен ефект на префиксацията;
- имперфективизацията чрез суфиксация като начин за формиране на аспектуална двойка.

Наборът от формални средства, използвани за изпълнение на тези функции, обаче е доста разнороден и това създава илюзията, че системата е разнолика и дори до някаква степен непредсказуема с оглед на постиганите ефекти. Като изключим строго маркираната група за имперфективни двойки глаголи за движение, в българския език имаме налице подобна система.

В сравнение с руски с идентифицираните стандартно в него от различни автори от 13 до 18 двойки глаголи за движение без префикси и суфикси, в полски Стрекалова (Strekalova 1968: 73 – 74) посочва 18 двойки от подобен характер:

biec-biegać, brnąć-brodzić, ciągnąć (się)–ciągać (się), gnać-ganiać, gonić (się)–ganiać (się), iść-chodzić, jechać-jeździć, lecieć-latać, leźć-łazić, nieść-nosić, pełznąć-pełzać, pędzić-pędzać, płynąć-pływać, sunąć-suwać, toczyć (się)–taczać (się), wieść-wodzić, wieźć-wozić, wlec (się)–włóczyć (się).

Не всички двойки в полски имат съответствия в руски (Grenoble 1986: 8). Това означава, че споделеното праславянско наследство е имало частично различно по своя характер развитие през вековете в езиците, в които тази група глаголи е продължавала да съществува като специализирана за именуване на движение от човек (вж. Stanisheva 1962). Тя се е формирала на морфологична основа, когато са били продуктивни словообразователните средства, характерни за най-стария период на съществуване на славянските езици (Strekalova 1968: 74; за полски вж. също Bojar 1977; Włodarczyk 1980; Łaziński 2020).

Подходящо е да се отбележи, че „кратността“ (моторнократни – моторнонекратни глаголи според терминологията на Шахматов) се тълкува на равнище действие, а не само на движение, т.е. на макроравнище според модела на Пустеджовски (Pustejovsky 1991; 2000).[13] Разликата в кратността на тези две равнища

[13] Употребата на терминологията за моторнократност спрямо моторнонекратност от тази гледна точка изглежда подвеждащо, доколкото при обсъждане на моторна дейност става въпрос на първо място за изпълнение на движения с помощта на собственото тяло, докато тук имаме предвид кратност с оглед на пространствена ориентация – реализация в една посока, реализация в различни посоки или за отиване-връщане.

се заключава в това, че разграничението по еднопосочност – разнопосочност се реализира с оглед на целенасочено придвижване в пространството при моторнонекратните глаголи (*идти*) за сметка на придвижване без да се имплицира негова цел (*ходить*), освен когато се има предвид отиване и връщане до изходната точка (*Я очень люблю ходить в кино*). Поради тази причина, въпреки че се наричат глаголи за движение, тази група глаголи е за действие (по линията на начин на придвижване) на човек в пространството. Би прозвучало например странно, ако кажа **Кучето ми всяка неделя ходи в гората, за да гони зайци*, доколкото периодичното целеполагане предполага интенционалност, присъща по презумпция на човека.

Анализът с оглед на разпределението между движения и действия може да бъде изтълкуван и от друга гледна точка. Ако разгледаме българската двойка от свършен и несвършен вид *подскоча – подскачам*, *подскоча* е глагол за движение (тук движение е еквивалентно на действие, когато се изпълнява интенционално), доколкото се изпълнява моторно само от едно движение – това на оттласкване с помощта на краката от земята. Обратното движение – към земята – се дължи не на моторна дейност на човека, а на земното притегляне. В замяна *подскачам* е глагол за действие, доколкото предполага повторителността на включеното в него движение, а тя имплицира по презумпция целеполагане или мотив, например *Подскачам, за да отслабна* или *Петър подскачаше от радост*.

5.2. Особености на глаголите за движение в българския език

В историята на българския език групата от съотносителни двойки от глаголи за движение, характерни за руски и други славянски езици, подлежи на разпадане. Като причини за този процес се сочат генерализирането на имперфективизацията (Любомир Андрейчин), развитието на видовото противопоставяне и тенденцията към аналитизъм (Калина Иванова), общото движение към аналитизъм и конвергентното развитие на езиците от Балканския езиков съюз (Светомир Иванчев).[14]

На глаголите за движение в съвременния български език има посветени специализирани монографични изследвания от Ватева (Vateva 2004) и Костова (Kostova 2010). Те се различават по обхвата на емпиричния си материал, тъй като Ватева (Vateva 2004) изследва целевата група в широк смисъл, както се вижда от приложения списък на тълкуваните за тази цел глаголи. Тя предлага класификация на глаголите за движение под формата на речник, в който те са

[14] За преглед на различните предложения по въпроса и тяхно обсъждане вж. Ватева (Vateva 2004: 24 – 25) и Костова (Kostova 2010: 15 – 22).

разпределени в семантични групи (Vateva 2004: 79 – 121). При тази авторка (Vateva 2004) глаголите за движение представляват по своя обхват множество, границите на което зависят от това по какъв начин дефинираме понятието за движение в реалността, във възприятието, в моторната дейност и във въображението на човека, за да намери реализация във вид на клас глаголи със съответното обобщено значение. Костова (Kostova 2010) ограничава своя анализ до по-тесен кръг от целевата група. В нейната монография предмет на анализ са 26 основни глагола за движение с 387 значения и нюанси, а така също са изброени 85 синонима и над 260 производни глагола за движение (Kostova 2010: 12).

Всеки от двата посочени подхода има своите предимства. Ватева (Vateva 2004: 9 – 10) в изследването си прави акцент върху принципа на маркираността на глаголите и на тази основа обособява три групи измежду тях: I група – маркирани със семантичния диференциален признак (СДП) ‘определена посока’ (*влизам*, *излизам*, *отивам*, *свалям*, *внасям*, *изнасям*, *достигам*, *преминавам* и др.); II група – маркирани със СДП ‘неопределена посока’ (*бродя*, *лутам се*, *въртя се*, *люлея се*, *люлея*, *въртя*, *обикалям* и др.); III група – немаркирани глаголи, които не носят информация за наличието или отсъствието на посочените признаци (*вървя*, *движа се*, *пътувам*, *движа*, *нося*, *влача*, *бутам*, *минавам*, *газя*, *ритам* и др.). Докато разграничението според определеност – неопределеност на движението „работи“ в българския език, то не служи за формиране на двойки от тях, които се противопоставят по него, такива каквито намираме в руски или полски. За да изразят движение с определена или с неопределена посока, при тези глаголи е необходим допълнителен контекст и семантично взаимодействие с пространствен предлог (*Пътувам из България* (неопределена посока) – *Пътувам за Пловдив* (определена посока); *Нося багажа по улицата* (неопределена посока) – *Нося багажа към гарата* (определена посока).

С оглед на нашата ориентация по-голямо значение имат резултатите на Костова (Kostova 2010). Тя констатира, че само при двойката *вървя – ходя* налице е опозитивно значение по линията на еднопосочност – нееднопосочност и кратно – некратно движение. Иначе разграниченията между глаголите са въз основа на семантичните им признаци, семантичните валентности и падежните им отношения. Обобщената класификация на тази база различава следните основни видове глаголи за движение в българския език – глаголи за движение в определена посока, по определен път и по определен начин (Kostova 2010: 135 – 141).

При съпоставка с руски и полски в българския език проличават и особености от друг характер. Така например на двойката *идти – ходить* в руски се противополага опозиция по две линии от глаголи на български. *Идвам* се противопоставя на *отивам* по линията на посоката на движение от или към говорителя, а тази опозиция като такава се противопоставя на *ходя* в смисъл на

способност да се придвижвам (*Мога да ходя*), движение в две противоположни посоки отиване – връщане (*Вчера ходих на кино*) или в различни направления (*Всеки ден ходя в парка*) (вж. Fetvadzhieva-Abazova 2000 за обсъждане).

6. ХАРАКТЕРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ДВИЖЕНИЯТА, ДЕЙСТВИЯТА И ДЕЙНОСТИТЕ

6.1. Еднократност – многократност на поведенческа реализация на глаголното действие

Един от най-съществените параметри, по които да се диференцират движенията, действията и дейностите, е на базата на *еднократност – многократност* на реализация.[15] Параметърът придобива частично различен облик при движенията, действията и дейностите. При движенията разграниченията вървят по линията на еднократност – нееднократност (повторителни) и между еднопосочни и нееднопосочни / разнопосочни (когато става въпрос за придвижване в пространството). При действията налице е прототипната разлика между еднократни – многократни и мигновени – продължителни събития. При дейностите еднократност – многократност губи до голяма степен смисъл, доколкото се предполага, че изпълнението на всяка дейност отнема време, така че повторението на такава дейност би имало смисъл само след изминаването на определен период от време.[16] Така *Чистя къщата по пет пъти на ден* не изглежда нормално с оглед на представата колко време отнема извършването на такава дейност и оттам на честотата, с която тя може да се прави.

Прототипната позиция на действията спрямо движенията и дейностите проличава в следните техни особености:

- Действието обикновено е епизодично по своя характер, което значи, че се осмисля като еднократно и трябва да бъде пояснено, за да стане повторително (*Мия / измивам си зъбите всеки ден*).[17] Действията могат да имат

[15] Връзката и припокриването на този параметър със завършеност – незавършеност и мигновеност – продължителност на реализация на глаголното действие подлежи на по-нататъшни проучвания.

[16] Тук тълкуваме дейностите в разширен смисъл, така че при тях влизат също поведенията и заниманията от тематичната класификация на Апресян (Apresjan 2006: 83).

[17] Семелфактивите са най-убедителното доказателство за епизодичния по презумпция характер на действията, доколкото при тях маркерът за еднократност – многократност подлежи на неутрализация. При по-детайлен анализ проличава, че докато при *удрям* се повтаря действие, при *чукам* се повтаря движение. Само първото

разгърната вътрешна структура. Така миенето на зъби представлява относително комплексна процедура от подоперации, които сами по себе си се състоят от съчетания от движения, изискващи своето изпълнение, за да се сметне действието за успешно;

● Действието е нееднородно по своята композиция, което значи, че то по правило се състои от елементи / компоненти, които не са еднородни / повторителни. Докато движенията могат да бъдат повторителни на своя собствена основа, това не вярно за действията. В това се състои разликата между движения и действия освен в случай, когато едно движение може само по себе си да представлява действие, например *чукна* (на вратата) (ако имаме предвид самото чукане, но не и движенията, с които то се подготвя, като свиване на пръстите на китката по подходящ начин и вдигане на ръката в изходно положение).

● Налице е голяма група глаголи, за които не може еднозначно да се твърди дали те именуват действия или дейности. Така *мия* ще се класифицира като действие или дейност в зависимост от своя обект. При *Мия лъжицата* това ще бъде действие, докато при *Мия къщата* ще е по-скоро дейност, която се извършва например един път на седмица, когато стопанката си е вкъщи за уикенда. Бихме могли да заключим, че действието по презумпция имплицира еднократност / епизодичност и относително кратко време на изпълнение, докато дейността – разгръщане във времето на повече от едно действие с евентуално тяхно повтаряне за постигане на определени крайни резултати.

6.2. Мигновеност – продължителност на поведенческа реализация на глаголното действие

Движенията се осъществяват и могат да бъдат следени във времето и пространството текущо (онлайн) от техния наблюдател или изпълнител. Това предполага, че те се разгръщат темпорално на базата на еднократност (*Вдигам ръка*) спрямо повторителност (*Подскачам на въже*).

Действията, от своя страна, могат да бъдат от два вида. Възможни са мигновени или близки до тях според бързината на своето изпълнение, като *удрям*. Възможни са действия, които продължават по-дълго време и са извън обсега на

от тях е семелфактив, докато при второто имаме имплицирана повторителност, а не неутрализация по линията на еднократност – многократност. Роля за подходящото разграничение изиграва параметърът мигновеност – продължителност на реализация на съответното действие или движение.

непосредственото тяхно наблюдение, като *чукам (с чук)*. От съществено значение в случая е очакването за повторителност на действието (с оглед на корелативния параметър за еднократност – многократност на изпълнение на дадена конфигурация от движения).

При дейностите имаме налице комбинация от действия, които в своето съчетание я въплъщават. Те и още повече заниманията заемат по правило по-голям отрязък от време. Занимание като *играя* може да трае часове; други, като например *плета на една кука* (не в актуално сегашно време) или *отглеждам зайци*, могат да се реализират в продължение на десетки години от даден индивид, т.е. заниманията са с отворен времеви хоризонт и по тази линия могат да се оприличат на процесите.

Както се вижда, налице са два параметъра, с оглед на които хората наблюдават и/или изпълняват моторни поведенчески програми. Те са взаимно свързани, доколкото мигновеност – продължителност корелира с еднократност – многократност: колкото едно движение или действие е по-кратковременно за изпълнение, толкова по-голяма е възможността то да бъде повтаряно, обикновено с определена цел.

7. ФЕНОМЕНИ НА ПРЕДСТАВИМОСТ ПРИ ВКЛЮЧЕНО, НАБЛЮДАВАНО И ФИКТИВНО ДВИЖЕНИЕ, ДЕЙСТВИЕ И ДЕЙНОСТ

С оглед на концепцията за телесното въплъщение в езика ние разполагаме с три възможности да оформим представа за характера на глаголното действие, тъй както то се именува с думи:

- При непосредствено наблюдение на динамиката на определен процес или движение във външния свят или в самите нас;
- При непосредствено наблюдение на изпълнението на моторна програма на движение, действие или дейност от наша собствена страна;
- При формирането на представа за движение, действие или дейност без наличието на стимул от външния свят или когато тя представлява схематична репрезентация на действие или дейност, чието разгръщане във времето не съвпада с представното. Така *Поливам цветята* не може да бъде представено като статична картинка, а изисква маркирането на времеви компонент на разгръщане, който схематично да може да ни показва различни моменти от виртуален цикъл на наблюдение на тази дейност.

Разликата между движение и действие е, че при второто наблюдението обикновено не е непосредствено, а изисква формирането на представа на

по-абстрактно равнище за това, което става в света около нас. Това са т. нар. схематични представи, които се пораждат в ума на човека, когато ги разбира и използва. Тези представни структури имат собствени закони за пораждане, някои от които ще разгледаме тук във връзка с тълкуването какво представляват движението и действието с оглед на начина на своето представяне в езика от страна на актуален или виртуален наблюдател.

7.1. Ефектът на фиктивно движение на фона на включено при формирането на представа в когнитивната семантика на Ленърд Талми

В своя публикация, оригиналът на която датира от 1975 г., американският лингвист Ленърд Талми (Talmy 1975; 2000: 99 – 175) тълкува специфичен феномен при формиране на представи на базата на обработка на езикова информация, който той нарича „фиктивно движение“ (*fictive motion*). Ключови негови примери от интерес за нашите цели са следните:

9.а. *The fence goes from the plateau to the valley.*
букв. ‘Оградата върви от платото към долината.’
‘Оградата се простира от платото до долината.“
б. *The scenery rushed past us as we drove along.*
букв. ‘Пейзажът профучаваше покрай нас, докато карахме.“

От преводите се вижда, че подобни примери за ориентация и движение в пространството могат да представляват проблем, ако се опитаме да ги превеждаме буквално на български. Това се дължи най-вероятно на частичната несъотносимост при представянето на пространство и движение в двата различни типа езици, установени от Талми – такива, които при формулирането на пространствена и времева структура се ориентират на базата на „път, траектория на движение“, спрямо тази за „начин“ на движение (вж. Talmy 1991: 486). В английски доминират представите с оглед на „начин на движение“, а в български – на „посока на движение“, ако става въпрос за базовите форми на съответните глаголи за движение.

В примера (9а.) статичната сцена от действителността се представя „фиктивно“ като такава, по която погледът на наблюдателя трябва да извърши движение с очи, за да проследи „траекторията“ на оградата, която се простира от платото до долината и по този начин да се формира представа за референтната ситуация. Наблюдателят е стационарен, а представата се изгражда паралелно с движението на погледа му по определена траектория, за да изгради ментален образ на иманата предвид ограда. При това положение се предполага, че протежението не може да бъде обхванато с един единствен поглед, тъй като надхвър-

ля възможностите това да бъде направено наведнъж с оглед на дистанцията, на която се намира наблюдателят.

В (9б.) имаме обратна ситуация. При нея ландшафтът е статичен сам по себе си. Този, който се „движи“, е наблюдателят, тъй както той профучава по пътя си с някакво превозно средство, което се движи твърде бързо. От този пример, ако го съпоставим с предишния, проличава, че наблюдателят може да бъде извън сцената, която се представя, или да заема позиция на включено наблюдение, когато движението е за сметка на самия него в статично обкръжение. Движението в (9б.) не се представя като фиктивно, както това е в (9а.), но е подходящо да се маркира (за разлика от тълкуването на Талми), че то е не по-малко реконструктивно по своя характер, тъй като не стъпва на възприятие в момента, а на негова репрезентация във въображението на интерпретатора на съответното изречение с оглед на използваното минало време. С други думи, и в двата случая на движение ние ангажираме не органите си за възприятие (в случая на зрително възприятие), а собствената възможност да формираме представи на базата на езикови стимули. Този наш представен потенциал ни дава възможността да говорим за всичко, което не ни е дадено непосредствено в рамките на комуникативната ситуация, а такова е положението в голямото мнозинство на случаите, когато езикът се използва да общуваме за не-тук и не-сега, т.е. за миналото и бъдещето.

7.2. Наблюдателят на глаголното действие според Юрий Апресян

Проблемът с наблюдателя и начина на неговото включване при представните корелати на значението на глаголи за движение, действие и дейност се тълкува на различни места в творчеството на Юрий Апресян. При обсъждане на проблема за лексикалната синонимия и нейните функции той привежда следните два примера, които се отнасят до начина на употреба на глаголите *виться* „вия се“ и *вилять* „извивам се, лъкатуша“ (Apresjan 2009: 223), които са глаголи за начини на движение:

10. а. *По склону горы вилась козья тропа.*

‘По склона на планината се виеше козя пътека.’

б. *Дорога сильно виляла, нужно было все время притормаживать*.

‘Пътят силно лъкатушеше, трябваше през цялото време да се използват спирачки.’

Разликата в значението на тези два глагола се заключава в начина, по който е представено глаголното действие. В наше тълкуване на (10а.), за да разберем значението по подходящ начин, трябва да си представим планина, по склона на която се вижда как се вие пътека. В случая наблюдателят трябва да е на подходяща дистанция от обекта (склона на планината), за да може да разпознае

траекторията, по която се вие именуваната пътека. За да бъде разбрано това изречение, трябва да бъде конструирана съответната представа с използване на „фиктивното движение“ на Талми (Talmy 2000). В (10.б.) в замяна, за да разберем по подходящ начин иманото предвид съдържание, тези, които четат и разбират съответния пример, трябва да си представят, че са участници в събитието, за да припознаят глаголното действие като лъкатушене по път. В случая трябва да имплицираме не дистанциран наблюдател, а включен в действието участник („заинтересован наблюдател“ в тълкуването на Апресян) на придвижване по виещ се път. При това за разлика от български, именуваното лъкатушене се свързва с неприятни усещания (като евентуално виене на свят) и опит те да се минимизират, като непрекъснато се взимат мерки да се намалява скоростта на движение. В случая то не се представя като фиктивно, а като актуално, но което не се отнася само до текущия момент, а може да трае известно време. Този ефект се постига като изисква от разбиращия да се постави в положението на пътуващия и от негова / нейна гледна точка да си го представи.

На базата на тези и подобни примери Апресян дава следната дефиниция на позицията на наблюдателя: „Наблюдател е този, който възприема с органите на възприятието или мислено съзерцава дадена ситуация. Най-общо казано, наблюдателят е лицето, което се предполага от всяко изказване – дори най-простото изказване от типа на *Вали дъжд* предполага наличието на някой, който възприема дъжда (вижда, чува и т.н.). Обаче такъв тривиален наблюдател не се нуждае от специално споменаване именно затова, защото винаги присъства. Фигурата на наблюдателя става нетривиална тогава, когато е лексикализирана или граматикализирана, т.е. се явява част от значението на дадена лексикална единица, а не на изказването като цяло. Неспоменаването на наблюдателя в такива случаи прави тълкуването на съответното лексикално или граматическо значение непълно. Подходящо е при това да се прави разлика между външен и вътрешен наблюдател. Външният наблюдател е този, който възприема ситуацията отстрани, а вътрешният – този, който се мисли от говорещия като нейно действащо лице. Такъв наблюдател бихме могли да наречем фиктивен актант на ситуацията“ (Apresjan 2009: 515; превод мой, М. С.). Разграниченията, които прави Апресян на базата на начина на включване на наблюдателя в ситуацията, за която става въпрос в дадено изказване, са по две линии. Той, първо, противопоставя „тривиалния“ наблюдател, който винаги присъства в представния корелат на дадено изречение, на този наблюдател, който трябва да се включи в тълкуването на лексикална или граматична езикова единица. На второ място, той противопоставя външния на вътрешния наблюдател от гледна точка на заеманата от него перспектива спрямо съдържанието на изказването. И двете разграничения са интересни и плодотворни, но няма как да се съгласим, че външният наблюдател е тривиален, доколкото трябва да се предположи, че е наличен

по един или друг начин навсякъде, където се говори за ситуация или явление от външния свят. Както проличава от обсъждането на особеностите на представяне на движения, действия и дейности, налице е твърде сериозна специфика, която трябва да се има предвид в това отношение.

За включването на позицията на наблюдател на дадено ментално съдържание може да се окаже от значение освен лексикалноспецифичната (*виться – вилять*) и граматична по характера си информация, каквато например е тази за вид на глагола. Апресян обръща внимание на тази особеност, когато обсъжда проблеми на дейксиса, доколкото това се отнася до глаголи, при които става въпрос за движение в пространството. Той посочва, че в своя публикация (Apresjan 1983: 329 – 330) вече е обръщал внимание на нетривиалната семантична разлика на несвършения и свършения вид на двойките глаголи *доходить – дойти*, *кончаться – кончиться*, *начинаться – начаться*, *обрываться – оборваться*, *поворачивать – повернуть*, *проходить – пройти* и др. в онези случаи, когато те характеризират свойствата на издължени пространствено обекти, каквито са пътища, реки, канали, граници и под. Във формата на несвършен вид фрази от типа на *Тропа кончается <обрывается> у реки*; *Дорога поворачивает на юг на десятом километре* представляват сами по себе си прости констатации на обективното положение на нещата – краят на пътеката се намира на това място, на което тя граничи с реката, завоят се намира място, което се простира между деветия и десетия километър и т.н. В същото това време във формата от свършен вид същите фрази значат много повече. В тях е налице ефектът от присъствието на наблюдател, който или съвпада с говорещия, или се мисли от него. Изречението *Тропа кончилась <оборвалась> у реки* „Пътеката свърши <прекъсна> край реката“ не само констатира обективното положение на нещата, но и съобщава, че това положение на нещата е било регистрирано от съзнанието на придвижващия се по пътеката наблюдател. По такъв начин значението на грамемата за свършен вид при глаголните лексеми от разглежданата група също е имплицитно деиктично, доколкото изисква позициониране на наблюдател (Apresjan 1986: 290 – 291). Както се вижда, видът на глагола може да послужи за целите на включване на наблюдател в представата за глаголното действие.

Във връзка с тълкуването на позицията на наблюдателя Апресян въвежда в употреба също понятията за момент на наблюдение и „раунд наблюдения“, т.е. рунд или по-добре цикъл на наблюдение. Това са термини, които най-добре прилягат на глаголите за движение, тъй като техните референти могат да бъдат непосредствено наблюдавани, както и за мигновени по своя резултат действия, като например *удрям*. Противопоставянето на момент спрямо цикъл на наблюдение придобива смисъл по най-подходящ начин, ако се свърже като със свои еквиваленти с понятието за кратност на движението спрямо динамика на разгръщане на действието.

Моментът на наблюдение е интуитивно ясен, тъй както е отнесен към този, който в даден момент от времето регистрира някаква ситуация или явление в периметъра на своето съзнание. Цикълът на наблюдение, от своя страна, не предполага, че за да бъде осъществено, то се реализира непрекъснато. Един и същ цикъл на наблюдение може да се състои от няколко негови момента, при които следващите идват да потвърдят или отхвърлят очакването, че съответното действие или дейност продължава да се реализира. За различни случаи този ритъм на верификация, от който се състои цикълът, може да е различен. В тази връзка приложението на цикъл на наблюдение спрямо глаголите за поведение от страна на Апресян (Apresjan 2006: 153 – 154), т.е. на най-висока степен на членимост на дадена дейност, която се разгръща във времето, търпи критика. Той изтъква в своята аргументация, че всяко поведение предполага наблюдаемостта на това, което човек реално върши, като при това за поведение обикновено се говори тогава, когато се виждат поредица от еднотипни действия на човек или друго живо същество по време на един цикъл на наблюдение, ср. *артачиться*, *дебоширить*, *паясничать*. Поради тази причина поведенията, за разлика от интерпретативите и мнозинството от оценъчните глаголи, могат свободно да се употребяват в актуалното значение на несвършен вид: *Посмотри как она кривляется (капризничает)*; *Перестань кривляться (капризничать)*; *Когда прибыла полиция, толпа все еще бесчинствовала*. Приведените примери на употреба обаче са свидетелство не за директна наблюдаемост на поведенията като такива, а на действия, чрез които те намират въплъщение. Това проличава и от това, че едно и също поведение може да се реализира не само чрез повтаряне на еднотипни действия, но и на разнотипни. Така например по време на един и същ цикъл на наблюдение можем да виждаме най-различни действия, които можем да квалифицираме на по-абстрактно равнище като прояви на безчинство или капризничене. Именно в случаи като тези проличава полезността на разграничаването между движения, действия и дейности / поведения.

Основният проблем, който трябва да решим във връзка с въвеждането и употребата на понятието за наблюдател, е за начина на представяне на глаголното действие, което не може директно да бъде наблюдавано. Тук се сблъскват възможностите за директно наблюдение за сметка неговото вторично представяне с помощта на представа при езиковоспецифичното му кодиране. Така *тичам* не се свързва с представа, която изглежда като видеоклип на неопределена по дължина отсечка на тичане (както би било при непосредствено наблюдение), а с мимолетна схематична траектория на движение на човек, който тича. В примера на Апресян с *виться* и *вилять* първият глагол изисква наблюдение от името на външен наблюдател, който може да бъде първо или трето лице. При втория глагол в действие влиза не само визуална представа за движение по пътя (включено наблюдение), но и неприятните усещания, свързани с лъкатушенето,

т.е. на интероцептивна основа, а защо не и усещания за движения, с които преживяващият наблюдател го свързва, за да запази баланс. С други думи, собственото преживяване в първо лице има много по-големи шансове да ангажира мултимодална представа. Така очертаната разликата между външно и включено наблюдение е най-очевидна при глаголи за движение и действие, когато употребяваме например глаголите *тичам* или *скачам* в първо и в трето лице. В трето лице доминантна е визуалната представа, докато в първо лице на първо място излизат моторни асоциации, свързани с проприо- и интероцепцията на собственото тяло, когато то извършва посочените действия.

8. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основополагащо равнище ние имаме противопоставяне на глаголните значения по линията на това дали те назовават състояние (липса на промяна от каквото и да е естество) спрямо динамичен процес от каквото и да е естество, т.е. промяна (ограничена или неограничена във времето; пълна или частична) в квалифицирания по този начин обект, ситуация или събитие. Събитията могат да бъдат от няколко типа:

- могат да именуват процес, без да имплицират негово начало, край или причина, която го инициира: *Реката тече*, *Вали дъжд*;
- могат да именуват движение в пространството и времето, без да имплицират негово начало, край или причина: *Самолетът лети*, *Алигаторът пълзи*;
- могат да именуват действие, без да имплицират негово начало, край / резултат или причина: *Чета книга*, *Броя зайци*;
- могат да именуват дейност, без да имплицират нейното начало, край / резултат или причина: *Редя домати в щайги*, *Изпитвам студенти*;
- могат най-сетне да именуват поведение, доколкото го разграничаваме от дейност, без да имплицират негово начало, край / резултат или причина: *Треньорът ругае футболистите*, *Тълпата безчинства на улицата*.

Този начин на разпределение е с оглед на наличието на български на граматичната категория на вид на глагола с референтен несвършен вид (както е в приведените примери). На базата на посочения базов потенциал процесите, движенията, действията, дейностите, вкл. поведенията, могат да придобиват по-сложна вътрешна семантична структура на глаголите от съответния тип в случаите, когато в техните значения се включват компоненти, които имат отношение към начало, край, резултат и/или причина на събитията, които те назовават. Ограничението е с оглед на възможностите за включване на допълнителни компоненти

в лексикалното значение до максималния формат на каузирано от деятел събитие (ср. Ramchand 2024), водещо до еднозначен резултат (за възможностите за включване на допълнителни компоненти вж. Van Valin, LaPolla 1997: 97).

Предлаганата тук онтологична класификация се ориентира на базово равнище към глаголите за движение в славянските езици, като изследва логиката на обособяване на някои от тях в затворена група с твърде специфични характеристики. За подходящо представяне на тяхната семантична структура императивно се изисква позиционирането на наблюдател, който е в състояние онлайн да наблюдава разгръщането на глаголното действие. Основните параметри на тяхната реализация намират място в текущо време (несвършен вид) по линията на мигновеност – продължителност и еднократност – многократност. Макар стандартната формулировка за тях в езиковедската традиция да е „глаголи за движение“, по-точно с оглед на техния характер би било те да бъдат описвани като глаголи за придвижване, тъй като при тях имаме синкретизъм на характеристики на движение, действие и дейност, които се реализират от човек в пространството. Начинът на тяхната ментална репрезентация при формирането на схематични представи (Langacker 1997; Talmy 2000) най-лесно се поддава на манипулиране по линията на обсъдените реално и фиктивно движение и на възможностите за позициониране на вътрешен или външен наблюдател (Apresjan 2006). В резултат на представения в студията анализ ясно проличава какъв е мотивът за формирането на тази специфична група – да се изтъкне по еднозначен начин мястото и значението на въплътеното движение тук и сега за сметка на всички други възможности за именуване на движение и действие в този практически отворен и многолик клас от глаголи. Никоя друга група глаголи сред тези за други видове движения, действия и дейности или по-широко по линията на акционалните класове не е разграничена по подобен начин в славянските езици (в тези от тях, в които те са налице). От проведения анализ проличава, че групата се оказва опорна точка, с оглед на която следва да се тълкуват всички други възможни глаголи за движение и оттам на цялата група на глаголи за движение спрямо онези, които се разпознават като такива за процес, действие и дейност. На тази основа те трябва да намерят своето място в обобщения клас глаголи за действия (*activities*) на Вендлер (Vendler 1967) като негов основополагащ ориентир.

Перспективата на предложената онтологична класификация на глаголното значение на антропоморфна основа (по линията на телесното въплъщение) е тя да бъде свързана и евентуално съчетана с акционалната и тематичната, тъй както те бяха обсъдени тук, като послужи за мост между тях. В идеалния случай трите класификации на глаголите би трябвало да бъдат разгърнати до равнището на съотносимост чрез взаимно съчетаване, но това остава задача на обозримо бъдеще, при което на всеки глагол от езика се приписва маркер по линията на всяка от трите линии на припознаване.

Литература / References

Apresjan 1983: Apresjan, Ju. D. O strukture znachenij jazykovyh edinic. – In: Dobrzyńska, T., E. Janus (Eds.). *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*. Wrocław: Ossolineum, pp. 313 – 339. (**Апресян 1983**: Апресян, Ю. Д. О структуре значений языковых единиц. – In: Dobrzyńska, T., E. Janus (Eds.). *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*. Wrocław: Ossolineum, pp. 313 – 339.)

Apresjan 1986: Apresjan, Ju. D. Dejksis v leksike i grammatike i naivnaja model' mira. – *Semiotika i informatika*, vol. 28, pp. 5 – 33. (**Апресян 1986**: Апресян, Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. – *Семиотика и информатика*, т. 28, с. 5 – 33.)

Apresjan 1995: Apresjan, Ju. D. *Leksicheskaja semantika. Sinonimicheskie sredstva jazyka*. Moskva: Izdatel'skaja firma "Vostochnaja literatura" RAN. (**Апресян 1995**: Апресян, Ю. Д. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва: Издательская фирма „Восточная литература" РАН.)

Apresjan 2006: Apresjan, Ju. D. Osnovnye principy i ponjatija sistemnoj leksikografii. – In: Apresjan, Ju. D. (Ed.). *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, pp. 33 – 160. (**Апресян 2006**: Апресян, Ю. Д. Основные принципы и понятия системной лексикографии. – В: Апресян, Ю. Д. (ред.). *Языковая картина мира и системная лексикография*. Москва: Языки славянских культур, с. 33 – 160.)

Apresjan 2009: Apresjan, Ju. D. *Issledovanija po semantike i leksikografii*. T. I. *Paradigmatika*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur. (**Апресян 2009**: Апресян, Ю. Д. *Исследования по семантике и лексикографии*. Т. 1. *Парадигматика*. Москва: Языки славянских культур.)

Bojar 1977: Bojar, B. Polskie czasowniki ruchu. – *Polonica*, № 3, pp. 98 – 139.

BTR 1994: Andreychin, L. et al. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo. (**БТР 1994**: Андрейчин, Л. и др. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство.)

Dowty 1979: Dowty, D. R. *Word Meaning and the Montague Grammar*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

Fetvadzhieva-Abazova 2000: Fetvadzhieva-Abazova, St. Semantika i pragmatika na *idvam*, *otivam* i *hodya*. – *Balgarski ezik i literatura*, № 3 – 4, pp. 9 – 13. (**Фетваджиева-Абазова 2000**: Фетваджиева-Абазова, Ст. Семантика и прагматика на *идвам*, *отивам* и *ходя*. – *Български език и литература*, № 3 – 4, с. 9 – 13.)

Grenoble 1986: Grenoble, L. A. *A Contrastive Analysis of Verbs of Motion in Russian and Polish*. Berkeley: University of California, Berkeley ProQuest Dissertations and Theses.

Johnson 1987: Johnson, M. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.

Isachenko 1960: Isachenko, A. V. Grammaticheskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovatskim. – In: Morfologija. T. II. Bratislava: Slovatskaja akad. nauk. (Исаченко 1960: Исаченко, А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. – В: Морфология : Т. II. - Братислава: Словацкая акад. наук.)

Karcevskij 2004: Karcevskij, S. I. *Sistema russkogo glagola*. – In: Karcevskij, S. I. *Iz lingvisticheskogo nasledija*. T. 2. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury (1927), pp. 31 – 207. (**Карцевски 2004**: Карцевский, С. И. Система русского глагола. – В: Карцевский, С. И. *Из лингвистического наследия*. Т. 2. Москва: Языки славянской культуры (1927), с. 31 – 207.)

Kostova 2010: Kostova, N. *Osnovni glagoli za dvizhenie*. Sofia: Avangard Prima. (**Костова 2010**: Костова, Н. *Основни глаголи за движение*. София: Авангард Прима.)

Lakoff, Johnson 1980: Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.

Langacker 1987: Langacker, R. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Langacker 1997: Langacker, R. Consciousness, construal, and subjectivity. – In: Stamenov, M. (Ed.). *Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 49 – 75.

Łaziński 2020: Łaziński, M. *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Levin 1993: Levin, B. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: The University of Chicago Press.

Levin 2000: Levin, B. Aspect, lexical semantic representation, and argument expression. – In: *Proceedings of the 26th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, pp. 413 – 429.

Levin 2009a: Levin, B. Lexical semantics of verbs II: The structure of event structure. – *Course LSA*, UC Berkeley, July 2009, pp. 1 – 17.

Levin 2009b. Levin, B. Lexical semantics of verbs IV: Aspectual approaches to lexical semantic representation. – *Course LSA*, UC Berkeley, July 2009, pp. 1 – 20.

Levin, Rappaport Hovav 1995: Levin, B., M. Rappaport Hovav. *Unaccusativity: At the syntax-lexical semantics interface*. Cambridge, MA: MIT Press.

Levin, Rappaport Hovav 2019: Levin, B., M. Rappaport Hovav. Lexicalization patterns. – In: Truswell, R. (Ed.). *The Oxford Handbook of Event Structure*. Oxford: Oxford University Press, pp. 394 – 425. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199685318.013.18> [07.12.2024]

Lin 2004: Lin, J. J. *Event Structure and the Encoding of Arguments: The syntax of the Mandarin and English verb phrase*. Thesis (Ph. D.). Massachusetts Institute of Technology, Dept. of Electrical Engineering and Computer Science.

Lyashevskaya, Paducheva 2011: Lyashevskaya, O., E. V. Paducheva. Ontological categories of emotion names. – *Scientific and Technical Information. Series 2: InformationProcesses and Systems*, № 5, pp. 23 – 31. <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/kp9iyqki6g/direct/74431342.pdf> [07.12.2024]

Merriam-Webster online: < https://www.merriam-webster.com/>.

Paducheva 2002: Paducheva, E. V. O parametrah leksicheskogo znachenija glagola: taksonomicheskij klass uchastnika. – *Russkij jazyk v nauchnom osveshchenii*, № 1 (3), pp. 87 – 111. (**Падучева 2002**: Падучева, Е. V. О параметрах лексического значения глагола: таксономический класс участника. – *Русский язык в научном освещении*, № 1 (3), с. 87 – 111.)

Paducheva 2004: Paducheva, E. V. *Dinamicheskie modeli v semantike leksiki*. :Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury. (**Падучева 2004**: Падучева, Е. В. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры.)

Paducheva 2010: Paducheva, E. V. *Semanticheskie issledovanija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury. (**Падучева 2010**: Падучева, Е. В. *Семантические исследования*. Москва: Языки славянской культуры.)

Pustejovsky 1991: Pustejovsky, J. The syntax of event structure. – *Cognition*, vol. 41, pp. 47 – 81.

Pustejovsky 2000: Pustejovsky, J. Events and the semantics of opposition. – In: Tenny, C., J. Pustejovsky (Eds.). *Events as Grammatical Objects: The converging perspectives of lexical semantics and syntax*. Stanford: CSLI Publications, pp. 445 – 482.

RAG 1980: Shvedova, N. Ju. (Ed.). *Russkaja akademicheskaja grammatika*. T. I. Moskva: Nauka. (**РАГ 1980**: Шведова, Н. Ю. (ред.). *Русская академическая грамматика*. Т. I. Москва: Наука.)

Ramchand 2024: Ramchand, G. C. Generativity, comparative grammar, and the syntax vs. the lexicon debates. – *Nordlyd*, vol. 48, № 1, pp. 93 – 114 (Special issue on Extended Projections, ed. by Peter Svenonius). <http://septentrio.uit.no/index.php/nordlyd https://doi.org/10.7557/12.7981> [07.12.2024]

Rappaport Hovav, Levin 1998: Rappaport Hovav, M., B. Levin. Building verb meanings. – In: Butt, M., W. Geuder (Eds.). *The Projection of Arguments: Lexical and Compositional Factors*. Stanford, CA: CSLI Publications, pp. 97 – 134.

RBE 1977-: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 1 – 16. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov". (**РБЕ 1977-**: *Речник на българския език*. Т. 1 – 16. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов".)

Shahmatov 1927: Shahmatov, A. A. *Sintaksis russkogo jazyka. Vypusk vtoroj. Uchenie o chastjah rechi*. Leningrad: Izdanie Akademii nauk SSSR. (**Шахматов 1927**: Шахматов, А. А. *Синтаксис русского языка. Выпуск второй. Учение о частях речи*. Ленинград: Издание Академии наук СССР.)

Shahmatov 2001: Shahmatov, A. A. *Sintaksis russkogo jazyka*. Moskva: URSS. (**Шахматов 2001**: Шахматов, А. А. *Синтаксис русского языка*. Москва: УРСС.)

Stamenov 2019: Stamenov, M. *Rahatat* kato blago i negovite virtualni antonimi v konteksta na balgarskata kultura. – In: Ilieva, L. et al. (Eds.). *Ot lingvistika kam semiotika*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski", pp. 525 – 542. (**Стаменов 2019**: Стаменов, М. *Рахатът* като благо и неговите виртуални антоними в контекста на българската култура. – В: Илиева, Л. и др. (ред.). *От лингвистика към семиотика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", с. 525 – 542.)

Stanisheva 1962: Stanisheva, D. Iz istoriyata na slavyanskite glagoli za dvizhenie (leksikolozhki nablyudeniya). – *Izvestiya na IBE*, t. VIII, pp. 593 – 601. (**Станишева 1962**: Станишева, Д. Из историята на славянските глаголи за движение (лексиколожки наблюдения). – *Известия на ИБЕ*, т. VIII, с. 593 – 601.)

Strekalova 1968: Strekalova, Z. N. *Iz istorii pol'skogo glagol'nogo vida*. Moskva: Nauka. <http://e-heritage.ru/Book/10088908> [05.12.2024] (**Стрекалова 1968**: Стрекалова, З. Н. *Из истории польского глагольного вида*. Москва: Наука. <http://e-heritage.ru/Book/10088908> [05.12.2024])

Talmy 1975: Talmy, L. Semantics and syntax of motion. – In: *Syntax and Semantics*. Vol. 4. New York: Academic Press, pp. 181 – 238.

Talmy 1991: Talmy, L. Path to realization: A typology of event conflation. – In: *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on the Grammar of Event Structure*. Berkeley: BLS, pp. 480 – 519.

Talmy 2000: Talmy, L. Fictive motion in language and "ception". – In: Talmy, L. *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 99 – 175.

Tatevosov 2015: Tatevosov, S. *Akcional'nost' v leksike i grammatike. Glagol i struktura sobytija*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur. (**Татевосов 2015**: Татевосов, С. *Акциональность в лексике и грамматике. Глагол и структура события*. Москва: Языки славянских культур.)

Tatevosov 2016: Tatevosov, S. *Glagol'nye klassy i tipologija akcional'nosti*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur. (**Татевосов 2016**: Татевосов, С. *Глагольные классы и типология акциональности*. Москва: Языки славянских культур.)

Truswell 2019: Truswell, R. Event Composition and Event Individuation. – In: Truswell, R. (Ed.). *The Oxford Handbook of Event Structure*. Oxford: Oxford University Press, pp. 90 – 122. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199685318.001.0001/oxfordhb-9780199685318-e-5> [09.12.2024]

Van Valin, LaPolla 1997: Van Valin, R.D., R. LaPolla. *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vateva 2004: Vateva, V. *Balgarskite glagoli za dvizhenie v semantichen i stilistichen aspect.* Burgas: Diamant. (**Ватева 2004**: Ватева, В. *Българските глаголи за движение в семантичен и стилистичен аспект*. Бургас: Диамант.)

Vendler 1957: Vendler, Z. Verbs and times. – *The Philosophical Review*, vol. 66, № 2, pp. 143 – 160.

Vendler 1967: Vendler, Z. Verbs and times. – In: Vendler, Z. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, NY: Cornell University Press, pp. 97 – 121.

Wierzbicka 1975: Wierzbicka, A. Why "kill" does not mean "cause to die": The semantics of action sentences. – *Foundations of Language*, vol. 13, № 4, pp. 491 – 528.

Włodarczyk 1980: Włodarczyk H. Czasowniki ruchu a kategoria aspektu w języku polskim. – *Polonica*, № 6, pp. 49 – 56.

Zalizniak 2015: Zalizniak, A. Russian prefixed verbs of motion revisited. – Paper presented at FDSL-11, Potsdam, 2 – 4 December 2015, pp. 1 – 20.

ПРИЛОЖЕНИЕ I: Основни семантични особености на думите за процес, движение, действие и дейност на български език

Анализът на семантиката на съществителните *процес*, *движение*, *действие* и *дейност* в „Речник на българския език" (RBE 1977-) и в други налични тълковни речници на българския език ни дава богат материал, на базата на който

да формулираме езиковите си интуиции за тяхното значение и възможностите за специализирана употреба при класификация на типовете глаголни значения в езика ни.

1. Процеси

В „Речник на българския език“ (RBE 1977-) първото и основно значение на думата *процес* се тълкува по следния начин: „1. Съвкупност от естествени, постепенни, самоизвършващи се с определена продължителност във времето промени в състоянието на природни обекти, напр. атмосфера, земна повърхност, растителни или животински организми, химически елементи и др.“. Става въпрос за събития, които се разгръщат във времето в природата и които се представят като „самоизвършващи се“, т.е. без указание на актуален деятел. На тази основа носителите на български език изграждат представата си за характера на онези явления в обективния свят, които се осъществяват независимо от евентуалното участие на човек в тях.

Следва да се подчертае, че процесите в български се родеят със състоянията по линията на това, че имат „продължителност във времето“ и тази особеност изпъква най-добре, когато става въпрос за процеси, които се разгръщат в тялото на човека по неуправляем от него начин в неблагоприятна посока, както това е в седмото специализирано (маркирано с бележка *медицина)* значение на *процес*, формулирано като: „развиващо се към влошаване болестно състояние“ (RBE 1977-), както това е например при *възпалителен процес*. В случая имаме сложно по своята вътрешна структура тълкуване, което изглежда в известен смисъл противоречиво, доколкото представяме дадено състояние като такова, което търпи развитие, т.е. притежава вътрешна динамика на болестотворен процес и води до промени в облика на влошаване на качеството на живот. Както се вижда, границите между процесите и състоянията могат да се окажат спорна зона за определени двойки от предикативи и/или глаголи. Така здравето е въпрос на състояние (*здрав съм*), докато болестотворните отклонения от него се осмислят като процеси (*боледувам*) в организма. Оттам *болен съм* означава резултативно състояние от такива болестотворни процеси. Асиметрията в *болен – здрав* също проличава в липсата на теоретично възможното **здравствам* (като пряк антоним на *боледувам*), което да означава „всички процеси в тялото ми са в норма; чувствам се здрав“, т.е. се приема, че човек по презумпция е здрав (*здрав съм*), а болестите са отклонение от това състояние, доколкото се дължат на патологични процеси в организма.

Останалите общоупотребителни значения на *процес* затвърждават посочените по-горе тенденции: „2. Съвкупност от постепенни, обективни, с определена продължителност във времето промени в състоянието на социални или

етнически групи и явления“; „3. Съвкупност от последователни действия, операции с определена продължителност, които някой (човек, машина, инсталация или др.) извършва за произвеждане, създаване на нещо“ и „4. Съвкупност от съзнателни, последователни действия с психически, духовен, социален или под. характер за постигане на нещо, на някаква цел, на някакъв ефект“ (RBE 1977-). Във второто значение се приповтаря обективността на именуваната по този начин промяна. В третото и четвъртото значение се предполага наличието на деятел, но той е или абстрактен, или обобщен.

При класификацията на глаголите като такива, които именуват процес, ние ще се ориентираме към следните особености на тяхното значение. Процесите се тълкуват като:

- естествени, т.е. протичащи според законите на природата;
- постепенни, т.е. с определена продължителност на разгръщане във времето;
- хомогенни според характера на своето протичане;
- такива, които се разгръщат от само себе си, т.е. без деятел, който да ги причинява със свое действие;
- разпознаваеми като промени в състоянието на обекти от окръжаващия ни свят.

Някои от изтъкнатите по-горе свойства са разграничени аналитично, т.е. в действителност те се припокриват взаимно.

Налице са също така други типове промени, които се оприличават по определени линии на процеси от природата. Това се отнася до такива от тях:

- които назовават промени в обществения живот, за които се имплицира обобщен деятел или са въпрос на самоорганизация: *Процесът на разпадане на задругата до Освобождението вървеше сравнително по-бавно*. Ив. Хаджийски, БДНН I, 69. *Ще присъствувате на един духовен процес, ще видите как се менят нрави, език, носия, понятия.* Ив. Вазов, Съч. IX, 206. (вж. RBE 1977-);
- които именуват процеси и състояния на организма на човека и други живи същества, които допринасят за неговото добруване или болестно състояние (оздравяване, влошаване на здравето поради някакви причини);
- които са гранични с оглед на квалификацията им като процеси или състояния, както това е за определени психически преживявания на базата на човешкото телесно въплъщение. Такива са възприятията като *душа*, *гледам небето* (без да търся или разпознавам обект в него), доколкото не е задължително те да се реализират произволно, а така също и усещанията (*сърби ме ухото*).

Така посочените особености на процесите, тъй както те се осмислят на български език, отговарят, от една страна, на интуициите на неговите носители по въпроса, а от друга, могат експлицитно да се формулират според изисква-

нията за терминологична употреба. Проблематично при подобен подход се оказва обаче обстоятелството, че терминологията на базата на всекидневните значения на различни езици може да се окаже само приблизително съотносима, както това се обсъжда в Приложение 2.

2. Движения

Подходящо е да се отбележи, че дефиницията на първото значение на *движение* в „Речник на българския език“ е под влиянието на марксическата философска постановка „1. Начин на съществуване на материята, който включва в себе си всички процеси в природата и обществото, всеобщ преход на предметите и явленията от една форма в друга“ (RBE 1977-). Това тълкуване явно е било формулирано в речника преди демократичните промени от 1989 г. Не изглежда очевидна от само себе си според езиковата интуиция и дефиницията на второто значение на *движение*: „2. Всяко изменение изобщо“, тъй като изглежда твърде обобщена.

3. Действия

Думата *действие* има в българския език следния набор от общоупотребими значения:

1. (а) Проява на енергия, сила. *Всяко действие има равно на него противодействие*; (б) Отделен, относително самостоятелен процес от някаква дейност; акт, постъпка.

2. Вършене, извършване на нещо; действане, дейност, работа.

3. Влияние, въздействие, произведен ефект върху някакъв обект. *Слаба червенина се появи на бузите ѝ под освежителното действие на студената вода*. Ив. Вазов, Съч. XIII, 119.

4. Работа, функциониране (на машина, апарат и под.).

7. Валидност, сила, задължителност (на природен, обществен или юридически закон и под.). *Наистина такъв закон е съществувал преди войната.* (RBE 1977-).

Останалите 3 значения на тази дума в (RBE 1977-) са по-специализирани. Както проличава от дефинициите, действието се тълкува с помощта на сродни понятия, като „дейност“ или „проява на сила“, които водят до някакъв резултат и които могат да се осъществяват от човек, инструмент или по законите на природата. Що се отнася до значение 2., необходимо е да се посочи, че то отговаря на значението на глагола *правя* (английското *do*). В този смисъл един от тестовете за разпознаване на глагол за действие би бил този дали с него може да се отговори на въпроса „Какво правиш (тук и сега)?“, но при този тест може да има проблеми, доколкото на по-обобщено равнище на този въпрос може да се отговори и с глагол за дейност, например „Работя“.

По-добре в определени отношения изглеждат формулировките на общоупотребимите значения на тази дума в „Български тълковен речник“: „1. Проява на сила и енергия. 2. Вършене, извършване на нещо; 3. Въздействие, влияние. 4. обикн. *мн*. Постъпки, прояви“ (BTR 1994).

При анализ на семантичната структура на думата *действие* проличава, че в нея могат да бъдат разграничени следните елементи:

1) Проява на енергия, сила от всякакво естество, включително при работа, функциониране (на машина, апарат и под.). Отделен, относително самостоятелен процес от някаква дейност; акт, постъпка.

2) Вършене, извършване на нещо; действане, дейност, работа.

3) Влияние, въздействие, произведен ефект върху някакъв обект.

В асоциативния кръг от синоними на *действие* изпъкват такива като *дейност*, *процес*, *акт*, *постъпка*, *работа*, така че от значение е идентифицирането по какви линии върви разграничението между целевата дума и сродните на нея.

При значение 1) се имплицират два вида „действие“ – което се дължи на природна сила и на човек – деятел, като втората възможност не е експлицирана в дефиницията. Докато в първия случай имаме субект, който извършва определено действие, във втория случай имаме интенционален субект, т.е. налице е разграничение между перформативно или каузално за сметка на интенционално детерминирано действие. Интенционално е действие, което се извършва, за да се постигне определена цел. В случая от значение се оказва и начинът на употреба на вида на глагола:

(1) а. *Бурята счупи клона.*

б. ?*Бурята чупи клона.*

(2) а. *Иван счупи клона* [действието е извършено с определена цел].

б.*Иван чупи клона* [действието се представя като разгръщащо се във времето в посока на планувана реализация].

При значение 2) имаме приравняване на действието с действане, дейност, работа.

В значение 3) при свършен вид на глагола акцентът е върху получаването на резултат от извършеното действие.

Действието може да се квалифицира на базата на еднородност – нееднородност на съставляващите го компоненти. Рядкост са действията, които се състоят от едно-единствено движение, което да ги реализира. *Удрям* би могло евентуално да се счита за такова, ако приемем, че ударът е извършен с ръка в резултат на движение на замахване, но в случая ние имплицираме, че налице е резултат, който да отговаря на интенционално реализираното движение. При това *удрям*

в сегашно време може да значи и еднократно, и многократно действие. Те се разграничават експлицитно в минало и в бъдеще време, респективно *ударих – удрях* и *ще ударя – ще удрям*.

Прототипното действие се състои от нееднородни движения, които трябва да бъдат реализирани в определена последователност, за да бъде осъществено то, както това е например при *копна* спрямо *копая*. *Копна* е еднократно действие, което в зависимост от инструмента, с който се извършва, изисква осъществяването на поредица движения, с помощта на които то се реализира. Действието може да се повтаря всеки път в този си вид, както това е при *копая*. Когато обаче дадено действие се извършва в продължение на определено време и с посочен обект, то може да се припознае като дейност, например за „окопаване на овошки“ или за „прекопаване на лозе“, така че имаме преливане от действие към дейност чрез негово многократно повторение с определена цел. Това е съществено да се отбележи с оглед на възможностите „действие“ да се използва терминологично като превод на английския клас за *activity* в класификацията Вендлер. Българската представа за действие се отнася до обозрим хоризонт на извършването му; за по-дълъг или потенциално неограничен хоризонт на правене на нещо бихме били склонни да използваме „дейност“ дори и в случаите, когато за целта тя се изпълнява чрез повторение на едно и също действие. От значение е и употребата на свършен спрямо несвършен вид на глагола, тъй като само при втория ние разглеждаме действието в процеса на неговото разгръщане, а не откъм неговата завършеност и оттам евентуалния му резултат.

Действията могат също да се разграничат по линията на интенционалност – спонтанност / автоматичност, когато се отнасят до човек. В някои случаи едно и също действие може да имплицира при различни употреби интенционално или спонтанно / автоматично действие от страна на изпълнителя му. Така докато *мигам – мигна* е резултат от автоматични моторнократни синхронизирани движения на двете очи, върху които човекът няма контрол, *намигвам – намигна* означава еднократно или няколкократно движение с едното око, което се извършва интенционално и се тълкува с оглед на приписването на това движение на определено комуникативно намерение.

4. Дейности

Дейност се дефинира в „Речник на българския език“ по следния начин: „1. Съвкупност, система от действия, това, което някой върши, което се извършва в дадена област на живота; работа, занятие. 2. Работа, функция на организъм или на отделен орган“ (RBE 1977-). Второто значение е отделено в речника на базата на илюстративен материал, при който става въпрос за „дейност на органите на тялото“, т.е. в доста специализиран смисъл – *сърдечна дейност*, *физиологи-*

ческа дейност. За сравнение „Български тълковен речник“ предлага следното тълкуване: „Това, което човек върши в някоя област на живота; работа, занятие. *Политическа дейност. Книжовна дейност*“ (BTR 1994).

Различните видове дейности се състоят от действия, доколкото последните могат да се повтарят многократно сами по себе си или да се оказват съчетани с други действия. Очевидно е, че колкото по-сложно е изпълнението на едно действие, толкова повече то ще трае във времето само по себе си или заедно с други за своята пълноценна реализация. Такъв е например случаят с *мия*, което може да се състои от много разнообразни по своя характер действия, включително в зависимост от това кой е обектът им, както е в *Мия чинията* (действие) спрямо *Мия апартамента* (дейност).

5. Заключение

От направения преглед проличава, че при съпоставката на речниковите дефиниции на *процес*, *движение*, *действие* и *дейност* в българския език констатираме известна неопределеност в техните взаимоотношения, доколкото целта ни е била те да бъдат взаимно съотнесени и разграничени помежду си. Това обстоятелство няма как да не повлияе и при използването им с терминологично значение при езиковедско изследване. При съпоставка на всекидневно и терминологично значение еднозначно проличава ориентацията към действието като прототипно с оглед на възможностите на човешкото въплъщение, с оглед на което се осмислят движението и дейността. В този смисъл *activity* в акционалната класификацията на Вендлер намира своето подходящо съответствие на български, ако се вземе предвид предлаганата тук онтологическа класификация.

ПРИЛОЖЕНИЕ II: Имена на класовете глаголи в акционалната класификация – от всекидневни към терминологични значения на английски и техните съответствия на български

Когато Апресян (Apresjan 2006) тълкува връзката между всекидневно и терминологично значение, което се приписва на дадена дума, той посочва:

> Терминологичните особености на предлаганата тук [тематична; М. С.] класификация намират своето обяснение в общите принципи на именуването на лингвистичните обекти. В имената на [тематичните] класове навсякъде, където това е възможно, ние се стараем да използваме думи от естествения език, например думите *занимание* или *дейност* в техните основни значения. Ние им даваме аналитични интерпретации,

> в които се опитваме да отразим всички съществени черти на техните значения и само тях. По този начин тълкуването на всяка такава дума се оказва дефиниция на съответния клас (Apresjan 2006: 77).

Апресян прави своето предложение, що се отнася до тематичната класификация на глаголните предикати, но и при акционалната би трябвало да е налице същата ориентация.

Доколко е съществен въпросът с терминологията, когато за нейна база се използват думи от естествения език, проличава по най-очевиден начин при класификацията на Вендлер (Vendler 1957; 1967). Езиковедите от различни страни и досега се сблъскват с проблема как да се преведат англоезичните термини *accomplishments* и *achievements*. На английски, както по всичко изглежда, те вършат по-добра работа в сравнение със славянските езици. Така че стъпването върху всекидневното значение на дадена дума в даден език, за да бъде използвано терминологично, може да се окаже само по себе си нетривиален за решаване проблем, ако теорията бъде приложена към друг език.

Самият Вендлер коментира въпроса по следния начин, когато пише: „При липсата на „чиста“ терминология съм принуден да се задоволя с тези имена [действие и постижение; М. С.] (и другите две, когато бъдат въведени), които също означават аспекти извън времевата структура (напр. този на успеха). Ако не забравяме, че нашата гледна точка е ограничена до времеви схеми, няма да се изненадаме, когато например *изтощаването* се окаже терминологично постижение, а *умирането* – терминологично изпълнение в нашия смисъл“ (Vendler 1967: 102; превод мой; М. С.).

Ако сравним англоезичния начин на формулиране на четирите акционални класа на Вендлер, еднозначен е преводът само на един от тях – този за състоянията. В замяна при другите три, в които влизат глаголи за динамични ситуации, имаме съществени проблеми. *Activity* намира съответствие между българските „действие“ и „дейност“. Още по-проблематично е намирането на подходящи български съответствия на *accomplishment* и *achievement*, така че твърде подходящо е да видим с какви значения те функционират на английски език и думите на български, които евентуално биха най-добре подхождали за превод на англоезичната терминология.

В какво се заключава разликата между *accomplishment* и *achievement* в английски? И двете съществителни са производни от транзитивни глаголи. В трите си основни значения *accomplish* (глаголът, от който се извежда отглаголното съществително) имплицира резултативност на именуваното действие: (1) to bring about (a result) by effort; *have much to accomplish today* „да се стигне (до резултат) с усилия; *имам много да свърша днес*“; (2) to bring to completion (= fulfill) *accomplish a job* „да доведа до завършек (= да изпълня); *завършвам работа*“; (3) to succeed in reaching (a stage in a progression) *would starve before*

accomplishing half the distance „да успея да стигна (постъпателно до равнище); *ще умрат от глад преди да изминат половината разстояние*“ (Merriam-Webster online). *Achieve*, от своя страна, има като преходен глагол в английски следното ексклузивно значение: to succeed at reaching or accomplishing (a goal, result, etc.) especially through effort „да успея в достигането или постигането (на цел, резултат и т.н.), особено чрез усилия“ (Merriam-Webster online). Както се вижда, откъм резултативност разликата между *achieve* и *accomplish* е, че първият глагол имплицира преодолени трудности при постигането на търсения резултат.

От разгледаните речникови дефиниции проличава, че *achieve* има не само по-сложна семантична структура (на базата на изискването за преодоляване на трудности при постигането на целта), но и има практически едно единствено значение, като преходен глагол, докато *accomplish* има минимум три, т.е. е с по-разнообразна употреба. И при двата глагола субектът на глаголното действие е човек, доколкото става въпрос за интенционално извършвани действия с еднозначно маркиран краен резултат. Интенционалността предполага извършването на едно или повече действия, които имат за цел постигането му. Докато състоянията и процесите се отнасят предимно за света около нас, действията, изпълненията и постиженията са трите основни класа глаголи, с които се осмисля човешката дейност в различните нейни облици, т.е. с оглед на човешкото въплъщение.

При производните отглаголни съществителни *accomplishment* и *achievement* техните дефиниции са дотолкова близки, че е трудно да се направи разлика между тях, когато става въпрос за основните им значения. *Accomplishment* се тълкува като: (1) the act or fact of accomplishing something (= completion); *accomplishment of a goal; a feeling of accomplishment* „акт или факт на завършване на нещо; *достигане на цел; чувство за постижение*“; (2) something that has been accomplished (= achievement); *her family is proud of her academic accomplishments; an impressive accomplishment* „нещо, което е постигнато (= изпълнение); *семейството ѝ се гордее с нейните академични постижения; впечатляващо постижение*“; (3) a. a quality or ability equipping one for society; b. a special skill or ability acquired by training or practice; *her knowledge of foreign languages is one of her many accomplishments* „(а) качество или способност, която подготвя човек за обществото; (б) специално умение или способност, които се придобиват с подготовка и практика; *нейното значение на чужди езици е едно от нейните многобройни постижения*“ (Merriam-Webster online). *Achievement* се тълкува като: (1) the act of achieving something; *the achievement of an ambition* „акт на постигане на нещо; *постигане на амбиция*“; (2) a. a result gained by effort (= accomplishment); *being honored for her academic achievements*; *a major scientific achievement* „резултат, постигнат след усилия (= постижение); *да бъдеш отличена за академичните си постижения*“; b. a great or heroic deed

„велика или героична постъпка“ (Merriam-Webster online). Всички приведени примери се отнасят до деятели, които са хора, т.е. с оглед на възможностите на тяхното въплъщение – физическо и психическо.

Двете съществителни се тълкуват като близки синоними, що се отнася до постижение, което е налице в резултат на положени целенасочени усилия. Ако сравним значенията им в техните всекидневни употреби се вижда, че постиженията (*accomplishments*) изглеждат по най-антропоморфен начин, тъй като при изпълненията (*achievements*), доколкото те се тълкуват като каузативи, са възможни причинители, които не само са хора или други живи същества, но и природни сили, както това е в *Бурята счупи клона* или *Наводнението отнесе колата*.

От търсенето на преводни съответствия става ясно, че не е възможно да се намерят еднозначни корелати на български на *activities*, *accomplishments* и *achievements*, които да им отговарят и да влизат в аналогични семантични взаимоотношения помежду си както във всекидневна употреба, така и терминологично. Това е причината, поради която техните значения трябва да бъдат дефинирани в разрез с определени езикови интуиции по въпроса на носителите на български като роден, за да се стигне до терминологична употреба на *действие*, *постижение* и *изпълнение*.

Максим Стаменов
Институт за български език
Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, блок 17
София 1113, България
maxstam@bas.bg
https://orcid.org/0000-0003-4907-533X

Maxim Stamenov
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17,
Sofia 1113, Bulgaria
maxstam@bas.bg
https://orcid.org/ 0000-0003-4907-533X